

הדרך היהודית

החיים וההיסטוריה במעגל החגים

הרב יצחק גרינברג

הוצאת ראובן מס, ירושלים

The Jewish Way

by Irving Greenberg

תרגום מאנגלית: ענבל קארו

עריכה: עשהאל אבלמן

עיצוב עטיפה: סטודיו דוב אברמסון

עימוד: נעה גרינולד-עסיס

מסת"ב 978-965-09-0290-2 ISBN

©

כל הזכויות שמורות להוצאת ראובן מס בע"מ, תשע"א
ת"ד 990 ירושלים, 91009 טל | 02-6277863 פקס 02-6277864

All rights reserved, 2010 ©

Rubin Mass Ltd, Publishers & Booksellers

P.O.B 990, Jerusalem 91009, Israel

rmass@barak.net.il

www.rubinmass.com

Printed in Israel

לאשתי,

בלו-

שלימדה אותי אהבה בריתית מהי

תוכן העניינים

הקדמה	9
חלק ראשון – החזון והדרך	17
פרק ראשון – החגים כדרך היהודית	19
פרק שני – יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח	35
פרק שלישי – ברית הגאולה: שבועות	65
פרק רביעי – המסע אל החירות: סוכות	89
חלק שני – חיים פרטיים לאורך הדרך	113
פרק חמישי – החלום וכיצד יש לחיות אותו: שבת	121
פרק שישי – לידה מחדש והתחדשות: הימים הנוראים	171
חלק שלישי – לצעוד את הדרך: לאורך ההיסטוריה היהודית	203
פרק שביעי – התעמתות עם הגורל היהודי: פורים	211
פרק שמיני – התבוללות, תרבות והשרדות יהודית: חנוכה	243
פרק תשיעי – חורבן ותגובה: תשעה באב	267
חלק רביעי – השלב החדש: חגים יהודיים בזמן הזה	287
פרק עשירי – הפרדיגמה המנותצת: יום השואה	297
פרק אחד-עשר – תחיה וגאולה: יום העצמאות	351
נספח א – 'מחוץ לדרך' ההיסטורית	387
נספח ב – 'תפילה מיוחדת שיש להוסיף בליל הסדר לפני פתיחת הדלת לאלוהו	
הנביא	397
מפתח	399

הקדמה

לקראת פרסומו של ספרי הראשון, מלא לבי אושר והכרת תודה כלפי מספר אנשים שעיצבו אותי בהשפעתם וקיימו והזינו אותי באהבתם. ספר זה משקף במיוחד את ההשפעה המתמשכת שהיתה לאנשים עלי ובראשית דברי אני מבקש להכיר בחוב תודתי אליהם.

יותר מכל, נושא ספר זה את חותמם של שני אנשים. האחד הוא הרב יוסף דב סולוביצ'יק, הפילוסוף, המשורר ואומן ההלכה של זמננו. אפילו בפרספקטיבה של עשרות שנים, איני יכול לשכוח את ההשפעה המחשמלת שהיתה לרב סולוביצ'יק עלי. הייתי בן עשרים, פתוח מבחינה רגשית ונכון לספוג מבחינה אינטלקטואלית, בטיסת הסולו הראשונה שלי אל מחוץ לחממה החמימה והאוהבת של ישיבת הפליטים המזרח אירופאים שבה למדתי והוסמכתי לרבנות. מילדות חונכתי ללמוד ולקיים את כל חוקי ההלכה ומסורותיה, אך הרב סולוביצ'יק פקח את עיני להבין את המשמעות המגולמת בתוכם. הדרכתו של הרב, דרך חשיבתו ויכולת ניתוחו הביאו אותי להבין כי ההלכה הנה יותר מאשר סכום אלפי מצוותיה ופרטיה. למדתי כי ההלכה היא מערכת שלמה המאפשרת לחיות חיים הומניים, לאחוז בחיים בשלמותם ולהתמודד עם הדילמות והחרדות של הקיום. פרטי ההלכה נולדו מתוך התגלות אלוהית והתמודדות אנושית וביטאו את הרומן והשותפות ההיסטורית בין האל לבין העם היהודי. תחת זוהר הארתו של הרב התגלה כל פרט הלכתי – ולו המעורפל או המכני ביותר, כביטוי של מצב פסיכולוגי או מוסרי, או כניסיון לגרום לאדם היחיד להגיב באנושיות עמוקה למצבי חיים. מעבר לתובנות אלו, הציב עבורי הרב סולוביצ'יק דוגמה אישית של מפגש פתוח עם התרבות המודרנית ושל נכונות להשפיע עליה ולהיות מושפע ממנה. בקבוצות הלימוד שהעביר הראה הרב כיצד ניתן להעלות כלפי המסורת שאלות שאיש לא העז לשאול באותם ימים. פריין של אותן שאלות אמיצות היו תשובות מדהימות שניתנו להן, תשובות שלא היו נשמעות לולא היו מוצגות השאלות.

10 הדרך היהודית

את דרכי הוראתו שילב הרב עם גישה רוחנית עמוקה כלפי החיים, עם מזג פואטי, שהותסס על ידי הומור שבעבע תמיד קרוב לפני השטח ועם חום שובה לב. לא ביליתי את כל זמן לימודי עם הרב, אולם היתה לי הזכות לשמוע את שיעוריו, לבלות איתו זמן פרטי ואישי ולקרוא את כתביו לאורך השנים.

את השפעתו המלאה של הרב סולוביצ'יק גיליתי רק כאשר ניגשתי למלאכת הכתיבה. בעודי מניח את רעיונותי על גיליונות הנייר הבנתי לעומק כיצד עיצב מורה דגול זה את חשיבתי בכל הנוגע לעולם המצוות. אינני טוען כי הרב סולוביצ'יק היה מסכים עם כל ההשקפות המובעות בספר זה ואני לוקח אחריות מלאה על כל הכתוב בו. יחד עם זאת, אני מכיר, מתוך תודה עמוקה, בהשפעתו יוצאת הדופן על דרכי הבנתי וחשיבתי. לבי מלא צער על שבשעת סיום כתיבת ספר זה היה הרב חולה, ולא יכולתי להביע את תודותי באופן אישי.

האדם השני שחותמו ניכר בכל עמוד של ספר זה הוא אבי, הרב אליהו חיים גרינברג זצ"ל. זהו האדם שעיצב, אתגר ולימד אותי יותר מכל אחד אחר. במובן מסוים,

עיצב אבי את המבנים הקדמוניים של מחשבתי בשלבים בהם רעיונות טרם נתפסים או מובעים במילים. מכיוון שכך, השפעתו על הספר אינה גלויה והוא אינו מצוטט בו רבות. יחד עם זאת נוכחותו בספר מלאה. תשוקתו של אבי לצדק, שאיפתו לסייע לכל נדרף, אהבתו ליהודים ודרישתו להגן עליהם ולהצדיק אותם ואמונתו הנחרצת שהעם היהודי ניהן בכושר שיפוט רוחני, עמוק וצודק השתקפו בכל פסיקותיו ההלכתיות. ההכוונה שנתן לאינספור אחרים, צימאנו הגדול ללימוד ואמונתו כי שימוש ראוי בתורה יהפוך אותה בהכרח למכשיר מלא חיים ואהבה מילאו את כל מי שלמד או חי איתו.

התלהבותו של אבי מסיפורים ומאגדות מהמקורות הקדושים איזנה את תשוקתו להלכה על כל פרטיה. שנינותו ויכולתו לראות הומור בטקסטים הרציניים ביותר ממשיכות לעצב את הדרכים שבהן אני תופס את כל מה שאני קורא ולומד. צר לי על שרוב הבדיחות המקוריות בספר זה הושמטו על ידי עורכים שונים וקוראים שאת שיקול דעתם אני מכבד. יחד עם זאת ייתכן שזהו דבר ראוי משום שסגנון ההומור של אבי, כמו זה שלי, היה יותר בעל פה מאשר בכתב. אני מתגעגע אליו וכל כך הייתי רוצה להעניק לו את הנחת של הספר הזה עוד בימי חיי.

סיבה אחת לכך שהפנמתי באופן עמוק את המסורת היהודית היא שגדלתי במשפחה אהבת. אמי הנפלאה, סוניה גרינברג ז"ל, היתה צור משענה של המשפחה הזאת. בעוצמתה השקטה ובחוסר האנוכיות התמידי שלה היא טרחה כל חייה לטובת ילדיה בלי להקדיש שום מחשבה לעצמה. אדיקותה הבסיסית והשיחה המתמשכת שקיימה עם אלוהים מילאו את הבית באור האמונה. אחיותי, גרטרוד וליליאן, ואחי, אהרון, היו לי, בנתינתם התמידית, כהורים נוספים. אני מזהה את דרך חיי עם כל החסד והאהבה הללו.

11

אני מודה לארתור סמואלסון, שהזמין את העבודה הזאת כעורך של ספרי Summit; פג פרקינסון, שעשתה את העריכה הראשונית; חברי היקר דיוויד שיינפלד, שמעולם לא איבד אמון בספר הזה ושהתייצב לעזרתי כשנזקקתי לכך; דומיניק אנפוזו, העורך הראשי החדש בספרי Summit שעריכתו, אותה ביצע בתן ומבלי שהיה חייב בכך, שיפרה פסקאות רבות. במבי מרקוס הקלידה, והקלידה מחדש, ברוח טובה ובאינטלגנציה שלא פסקו לאורך כל הדרך. הרב שלום כרמי העניק לי קריאה יסודית ושלמה והציע הצעות בונות רבות. הרב נתן גרינברג ביקר שלושה פרקים מנקודת ההשקפה הרוחנית הייחודית של איש ברסלב. נותרתי מצטער על כך שאינני יודע יותר על הקבלה ואני מקווה כי יום אחד הוא יכתוב ספר שיכלול את הפרשנויות המיסטיות של החגים. הרב דוד הרבטר בדק עבורי שפע של הערות שוליים ומובאות. דבורה גרינברג, בהתאם לכישרונותיה ולנטיה הרגילה לעזור, עבדה באינטנסיביות ותחת לחץ המדפיסים כדי ליצור מפתח עניינים יסודי עד מאוד.

זרעו של הספר הזה התחיל כעלון על הימים הנוראים עבור המתפללים במרכז היהודי של Riverdale. תחושותי החמות כלפיהם, כלפי אהבת המסורת שלהם ותגובותיהם לרעיונותי נותרים עזים כשהיו. שני חברים טובים שהשפיעו על מחשבתי לאורך השנים הם זאב (וילי) פרנק ז"ל ודוד הרטמן יבדל לחיים ארוכים. הדוגמה וההשראה שלהם ממשיכים להדהד במוחי ובלבי.

כמחצית מן הספר הזה הופיעה במקור בצורה U1513 שונה, בסדרה של מדריכים לחגים שנכתבו עבור 'כלל' – המרכז הלאומי היהודי ללימוד ולמנהיגות בארצות הברית. המפגש באמצעות התכניות של 'כלל' עם המנהיגות הלא-רבנית של יהדות ארה"ב השפיעה עמוקות על חיי ועל מחשבתי. האתגר של הפיכת המסורת למשמעותית עבורם ושל שילוב התובנות והערכים שלהם לתוך מסורת בעלת משמעות מלווה אותי תמיד. אני חייב חוב יוצא דופן של חברות והכרת תודה לתומכיה, מייסדיה ומנהיגיה המרכזיים של 'כלל'.

הייתי רוצה להביע תודה מיוחדת לבן לוכטר, יו"ר מייסד, חבר ועוזר; לאירבין פרנק, שהציל את 'כלל' וקיים אותי בימים קשים עם כוחו השקט, רגשותיו ומחשבתו

העמוקים; להרשל בלומברג, שמחשבתו החודרת עיצבה מחדש את' כלל – 'ותרמה תרומה משמעותית לפרק על יום העצמאות; לאהרון זיגלמן, שיוזמתו, חזונו וגישותיו הקונסטרוקטיביות עזרו לכולנו להתקדם; ולבוב לופ, חבר חם, שעודד אותי להתרכז יותר בכתיבה ובהוראה, ובכך החיש את סיומו של הספר הזה. כל עמיתי ב'כלל' ראויים לתודתי עבור הדוגמה שהם מציבים של מסירות ללימוד ולהוראה. תודה מיוחדת מופנת לפול ג'סר ולדוד אלקוט על האושר והזכות שבעבודה איתם. מנהיגותו המקצועית של פול ביחד עם חבר המנהלים הפכה את' כלל' לארגון מלא חיות ושחררה אותי מאין ספור לחצים ודאגות. דוד לקח על עצמו את תכנית החינוך ופיתח סגל מלומד ומרשים. בלעדי שניהם, לא הייתי יכול לעולם למצוא את השקט במחשבה ובלב כדי לסיים את הספר הזה.

הקדמה

12 הדרך היהודית

תודתי העמוקה נתונה לידידי היקרים, הרולד גרינספון ודיאן טרודמן, שעמדו לימיני כל השנים, תמכו בי במשך כל שנות עבודתי הרוחנית והמקצועית - ובמיוחד בעבודתי הספרותית. ידידים שכאלה יקרים מפז. אני מודה מקרב לב גם ליוסף חיים ואליענה ריץ' על הקשר החם בינינו ועל השתתפותם בהוצאה לאור של ספר זה. חמי וחמותי יוצאי הדופן, הרב סם וסילביה גנאווער, השפיעו השפעה עזה על החיים הדתיים של משפחתנו. ילדינו, משה, דוד ואשתו מינדי, דבורה, ג'יי ג'יי וגודי היו מאזיני הסבלנים, מטילי הספק שאתגרו אותי, תלמידי ומורי האהובים ביותר; הם היו והינם מקור לא אכזב לאהבה ולאושר בכל השנים הללו. אשתי, פֶּלוּ, היתה ועודנה שותפתי האינטלקטואלית וחברתי הטובה ביותר. היא מהווה עבורי מקור להשראה ולהערכה תמידית וכן משמשת כמערכת התרעה מוקדמת וכמבקרית הישרה ביותר שלי. למדתי להסתמך על שיקול דעתה ולהתעלם מחוכמתה על אחריותי בלבד. ההומניות והאהבה שלה, הדוגמה הדתית שלה, היכולת שלה להתמודד עם כל הסתירות של החיים ללא רחמים עצמיים או מרירות, מהווים את העוגן של חיי כבר עשרות שנים. הקדשת הספר הזה לה היא אך גרגר אחד של חול על שפת ים אינסופי.

יצחק גרינברג

ריברדייל, ניו יורק

ניסן תשמ"ח, אפריל 1988

13

מאז שנת 1988, אז יצא הספר הזה לאור במהדורה האנגלית, עברו עלי דברים רבים, כולל התפתחות רעיונות. אולם בסופו של דבר מסקנתי היתה כי יסודות הספר הזה נותרו איתנים, ולכן החלטתי שלא לשנות את הטקסט המקורי(אם כי בפרקים על יום השואה ויום העצמאות כן עשיתי שינויים מינוריים על מנת לעדכן ולקשר את הדברים להקשר הישראלי).

יחד עם זאת, בעשרים השנים שחלפו מתו שלושה מן האנשים המרכזיים בחיי, ומכיוון שיציאת צדיק עושה רושם, אינני יכול לעבור בשתיקה על פטירתם. אנשים אלה היו חותני הדגול, אוהב תורה ותלמיד חכם, איש צנוע ורך, הרב אפרים זלמן הלוי גנאווער ז"ל; בני מחמד לבי, איש רב פעלים, מכבד צלם אלוקים ומתקן עולם, אוהב חיים, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, נתן יוסף הכהן גרינברג ז"ל; וכלתי, אשת בני האהוב דוד, הגברת נחמה מינדל(מינדי) גרינברג ז"ל, אישה צנועה ועמוקה, בעלת חסד לבריות וחסידה נאמנה לה' בכל דרכיה, גיבורת נפש ואמא מסורה. אוי לו לעולם ואוי לה למשפחה שמאבדים שלושה אנשים כאלה ושניים מהם בטרם עתם. צריך מאמץ גדול כדי למלא במעשים טובים את החלל שהשאירו אחריהם. יהי רצון שהספר הזה יעודד כמה מקוראיו לעשות מעשים טובים נוספים בזכותם ולזיכרונם. יהי זיכרם ברוך.

יצחק גרינברג

ניו יורק 2010

הקדמה למהדורה העברית

לקראת הוצאתו לאור של ספר זה בעברית, ברצוני להביע רגשי שמחה וחווייה של אושר על כך שהספר הזה יוגש לקורא בעברית. זהו הספר הראשון שלי המופיע כולו בשפת הקודש. אני מאמין שעברית היא שפתו הנצחית של עם ישראל. מי שחולם על אריכות ימים להגותו – ידאג להופעתה בעברית. כמו כן, ברצוני להגיע אל הקהל החשוב – גם דתי וגם חילוני – הדר בארץ ישראל. אני מבין שאף שהרבה מקהל זה קורא אנגלית, מחשבותי לא יהיו נגישות אליו בלי תרגום לעברית. אני מודה לפרופסור אבי שגיא שעודדני לטרוח ולהבטיח שהספר יצא לאור בעברית בהביעו עניין בספר. זה שנים רבות פרופסור שגיא מהווה עבורי מקור השראה בעבודתו המקצועית, המנתחת את המחשבה היהודית המודרנית ובוחנת את ההתנגשות והסינתזה הקיימות במפגש בין היהדות לבין המודרנה. למדתי ממנו רבות. אני מודה גם לפרופסור צבי זוהר, בין השאר על כך שהפגיש אותי עם בתו, ענבל, שהיא מתרגמת מעולה.

אני מודה לגברת ענבל קארו u1506 על שעשתה עבודה טובה ונאמנה בתרגמה את ספרי לעברית שוטפת, ניואנסית וקולעת. היא עשתה יותר מתרגום: היא עוררה את תשומת לבי להבדלים מהותיים בין קהל הקוראים בישראל ובאמריקה, הבדלים במנהג ובנקודת המבט כאן במדינת היהודים אשר דרשו קיצור או הרחבה של דברים שבספר לקראת הופעתו בישראל. החלטתי לא לעשות שינויים רבי מימדים לקראת המהדורה בעברית, ואף על פי כן עשיתי שינויים משמעותיים לאור הערותיה. אני מודה לאורן ומירי מס שהחליטו להוציא לאור את הספר בעברית והציעו עריכה מיוחדת שנועדה לקרב את הספר לקורא הישראלי. אני מודה גם לעשהאל אבלמן על שערך את הספר בחוכמה ובנאמנות ותרם רבות לשיפור סגנונו. אני אסיר תודה גם להרולד גרנספון ודיאנה טרודמן ששוב עמדו לימיני ומימנו את התרגום מתוך דאגתם התמידית להפיץ את אמונותי ודעותי. ידידותם ותמיכתם סומכות את ידי זה הרבה שנים.

כצור איתן בחיי, אשתי בלו, וגם בני ובנותי ובני משפחותיהם שמעו, הגיבו והדריכו אותי. הם מהווים מעיין מתגבר של שמחה, אהבה והבנה כל ימי חיי. יצחק גרינברג

15

אל הקורא

הספר הזה מתמקד ביהדות כפי שהיא מתבטאת בחגים היהודיים. באמצעות הימים הללו נראית היהדות באופן הברור ביותר והיא אף נגישה ביותר. אבל ספר זה מיועד להיות יותר מאשר ספר על החגים; בעצם, הוא ספר על הדרך היהודית הנמשכת לאורך החיים וההיסטוריה. לחגוג את החגים, פירושו לחיות את חיינו מחדש בהליכתנו על הדרך היהודית. לאורך מאות שנים התגבשו המחשבה והערכים היהודיים וזוקקו בתוך ההתנהגות הדתית. מבני המשמעות העומדים ביסוד היהדות – הבנת העולם, כיוונה של ההיסטוריה וערכי החיים – קיבלו את ביטויים הקלאסיים בחגים. ספר זה שואף לחשוף את התבניות הללו.

כל התנהגות הלכתית היא מחווה דרמטית ומימטית המביעה מטפורה מרכזית של החיים. תפיסת המטפורה מוסיפה עומק לפעולה ושמחה לחיים. הכניסה לחגים עם ההבנה הזאת מרחיבה את טווח הרגשות ומביאה מערכת שלמה חדשה של תפקידים ודמויות אפילו לתוך החיים הקונבנציונליים ביותר. כדי לחיות את הדרך היהודית נדרשת יכולת מפותחת היטב של פנטזיה ושל משחק. דומה כי המבקש להיות יהודי המתנהל דרך החגים צריך לאמץ משהו מיכולותיו של שחקן אופרות סבון. אני מקווה שבאמצעות הצבעה על התפקידים שאנו מזוהים לשחק, יסייע ספר זה לשחרר את הדמיון היצירתי הקיים בתוך כל אדם. זהו שחרור שיש לו תרומה של ממש לחווייתם

של חיים דתיים.

אינני טוען שקיום האמונה היהודית כולו משחק, כולו צחוק ושעשועים u1492. היו זמנים שבהם הביאה עמה דת זו זיכרונות כואבים, בעיות מוסריות, עימותים עם אחרים, דקדקנות מדכאת והתחייבויות גדולות כל כך שהיו כרוכות במידה רבה של אשמה. אולם במאזן הכולל, ההשפעה שגברה באופן מוחלט היתה הקריאה למלא את החיים בנוכחות אלוהית, בהמשכיות אנושית ובתחושות של מקושרות, שמחה, חוויות חיים בעלות מרקם ומלאות אהבה שהיו שוות את הכל. אין פלא שלאורך ההיסטוריה היו מוכנים מיליונים של יהודים למות, אם היה צורך בכך, עבור האמונה הזאת. דרך הספר הזה אני מקווה להראות לאחרים למה שווה לחיות עבור האמונה הזאת.

ספר זה נכתב עבור סוגים שונים של קוראים: יהודים שאינם שומרי מצוות המחפשים חוויות חדשות כדי להעמיק את זהותם היהודית; יהודים שומרי מצוות השואפים להימנע מן המלכודת בתוכה, מקפידים על פרטים אך מחמיצים את מטרת העל; יהודים החסרים השכלה יהודית ומחפשים מידע, יהודים מלומדים המחפשים תובנות חדשות; ולא-יהודים המבקשים להבין דבר מה על החזון העומד ביסוד היהדות, ושעשויים למצוא שחזון זה מהדהד בחיים הדתיים שלהם עצמם.

הקדמה

16 הדרך היהודית

האפשרות לכתוב ברגע ייחודי כל כך בהיסטוריה של עמנו מהווה עבורי זכות. תם העידן בו היתה הזהות היהודית מובנת מאליה והערכים היהודיים חסרי תחליף. עידן ההוצאה מן הכלל והסטריאוטיפיזציה מצד הגויים אף הוא הולך ומסתיים. בריחתם של יהודים מזהותם במטרה להשיג הצלחה או השתלבות בחברה הכללית נמצאת בירידה. יהודים אדוקים רבים התגברו על החשש כי המסורת איננה יכולה לעמוד בנוכחותה של בחירה. כך, זהו אחד מן הרגעים הנדירים שבהם אנו יכולים לפתוח בדו-שיח בין יהודים לבין המסורת, בין יהודים לבין יהודים, בין יהודים לבין לא-יהודים ובין העם לבין אלוהיו.

לאותם קוראים המגיעים לנושא הזה עם דעה מקובעת מראש, הייתי רוצה להפנות אמירה מיוחדת:

במקרים רבים במהלך ההיסטוריה האנושית הובילו החירות והמודעות לבחירות משמעותיות יותר, לאמונה בוגרת יותר ולמחויבות חזקה יותר. ספר זה מבוסס על ההנחות האופטימיות הללו. היכרות מלאה כבוד עם החלופות, מודעות עמוקה לבחירות שנעשו לאורך הדרך היהודית ואמון בחוכמתם של שני השותפים בברית יכולים רק להעמיק את ההערכה שלנו כלפי האומץ והאהבה של אלה שחיו בשרשרת האינסופית של החיים אשר הביאה את התורה אלינו לזמן הזה. זהו העידן ההרואי עבור העם היהודי, עידן של תחיה ושל לידה מחדש. בה בעת זהו גם עידן של התעוררות ותקווה חדשה לאנושות. אושר עצום הוא לחיות בשחר הזה, אבל להיות מחויבים, זוהי כבר חוויה ממשית של גן עדן. מי ייתן והספר זה יסייע לכמה אנשים למצוא את המשמעות הזאת במעורבות עמוקה יותר.

חלק ראשון

החזון והדרך

19

הימים הקדושים הם צופן-העל הלא פתור של היהדות. פענוחם מוביל לגילוי קודש הקודשים הפנימי של הדת הזאת. תפסת משמעותם, אחזת בלבה של האמונה הזאת. הימים הקדושים הם תמצית הביטוי הדתי היהודי, מפני שעיקרי הוראותיה של היהדות מוטמעים במסריהם. חווייתם של ימים אלה באופן חוזר ונשנה קיימה את היהודים במסעם הארוך דרך ההיסטוריה. על ידי פירוש החגים ופירושם מחדש ועל ידי החלת מוסרי ההשכל שלהם על חיי היומיום, זכה העם היהודי להנחיה מתמדת

לאורך הדרך היהודית.

ישנם אלפי פרטים והוראות מעשיות הקשורים לכל חג יהודי. ועל אף העובדה כי המנהגים התפתחו והשתנו בקרב קהילות יהודיות לאורך אלפי שנים, קהילה קהילה וטעמיה, הרי שניתן לומר כי לכל חג ישנה מטפורה מרכזית אחת המארגנת את אינספור הפרטים ומלכדת אותם לכוליות שלמה אחת. על ידי הבנת כמה דגמי מפתח ניתן לשמוע ולפרש את המסרים המרכזיים של היהדות ואת התפתחותה לאורך ההיסטוריה.

העובדה כי התבנית אינה קבועה וכי היא עדיין מתפתחת, הופכת את הפענוח להרפתקה גדולה. היהדות עצמה היא תבנית של משמעות ושל כיוון עבור ההיסטוריה האנושית. בכל פעם שמתרחש אירוע גדול חדש או שישנה תפנית מכריעה במסע ההיסטורי, מתגלות תבונות חדשות ותבניות חדשות. אלה מסומנות ונרשמות על ידי הוספת חג יהודי חדש ללוח השנה. הימים המקודשים הם, למעשה, רישומה של היהדות בהיסטוריה. כשם שהיהדות והעם היהודי לא הסתיימו, כך גם לא הסתיים תפקידם של החגים. מתוך המאה העשרים, בתגובה לשני אירועים היסטוריים אדירי מימדים של עידן חדש בהיסטוריה היהודית, שני ימים קדושים חדשים, יום השואה ויום העצמאות, הולכים ולובשים צורה.

כמראה האורות בקליידוסקופ צבעוני, ביכולתן של התבניות המתהוות להעניק הקשר ולכידות חדשה לתבניות קיימות. באותו אופן משפיע כל חג יהודי חדש על משמעותם של החגים האחרים. כל תבנית של חג מייצגת את דימויה המרכזי, אך גם משקפת דגשים חדשים על כל חג אחר. כשם שכל חג חדש מיקד מחדש את דרך הבנתם של החגים הקיימים ובכך שפך אור על הדרך היהודית בכלל, כך עתידים גם יום השואה ויום העצמאות להוסיף להבנה המהותית של היהדות כולה. מהו, אם כך, המפתח לצופן של היהדות והאם יש איזה עיקרון בסיסי ומאחד העומד ביסוד החגים היהודיים כולם?

הפרדיגמה המרכזית של הדת היהודית u1492 היא גאולה. לפי התורה, בני האדם נבראו בצלם אלוהים. לפי חז"ל, המשמעות היא שכל בני האדם שווים וכל אחד ואחד מהם הוא ייחודי ובעל כבוד אנושי שערכו אינסופי. אבל במהלך ההיסטוריה הושפלו וקופחו בני אדם רבים. היהדות מצהירה שזהו מצב שלעולם אין לקבלו; ניתן לגבור עליו, וכך גם יקרה.

החזון והדרך

20 הדרך היהודית

הדת היהודית מבוססת על ההבטחה האלוהית והאמונה האנושית שהעולם יובא לשלמות. החיים יגברו על אויביהם שהם מלחמה, דיכוי, רעב, עוני, חולי ומוות. לפני שתסיים את דרכה, תשיג האנושות את המימוש המלא ביותר של כבוד האדם. עידן משיחי עתיד לבוא, העולם יהפוך לגן עדן וכל אדם יוכר כמי שנברא בצלם אלוהים והיחס לו יזכה ישתפר בהתאם. בעולם של צדק ושל שלום ללא דאגות גשמיות, יהיו בני האדם חופשיים לבסס מערכת יחסים הרמונית עם הטבע, אלו עם אלו ועם האל. למסורת היהודית יש חלומות, ואלו אינן אשליות. במסורת שלובה הידיעה כי העולם כפי שהוא בהווה איננו גן עדן. הציפייה לגאולה היא הצהרה של תקווה. התורה מציעה מטרה הראויה למאמץ אנושי, שיש להגשימה תוך כדי ההיסטוריה. באמצעות דרך החיים היהודית והחגים, מבקשת התורה להזין את האהבה האינסופית ואת האמונה הבלתי נגמרת הנחוצות כדי לקיים את בני האדם עד שתושג השלמות. החלום היהודי הופך את פיתוח כושר העמידה לדבר הכרחי משום שמעבר להצהרה המדהימה של היהדות כי החיים ינצחו באופן מלא, היא טוענת טענה מרחיקת לכת עוד יותר והיא שהמצב הסופי והאידיאלי לא יוענק לבני האדם על ידי איזה צו אלוהי נסי. לפי היהדות הקלאסית, האל לבדו הוא הבסיס האלוהי של החיים, אולם האל בחר לו שותף לתהליך ההבאה לשלמות. המטרה הסופית תושג באמצעות השתתפות אנושית. תהליך הטרנספורמציה העתידי יתרחש כולו בקנה מידה אנושי. מודלים אנושיים ולא ישויות על טבעיות, יעניקו למין האנושי הוראה והשראה בפעלו לקראת

הגאולה הסופית. מימוש השלמות לא יושג באמצעות בריחה מן המציאות הנוכחית לאיזו אוטופיה אידיאלית, אלא באמצעות תיקון העולם הזה, צעד אחד בכל פעם. צדק אוניברסלי יושג כאשר נתחיל מן האהבה והאחריות הטבעית של כל אחד כלפי משפחתו שלו, ואז נרחיב את הדאגה הזאת למסגרת הלאומית, ולבסוף נבוא לידי חיבוק העולם כולו.

את העולם המושלם ניתן יהיה להשיג רק באמצעות שרשרת אינסופית של מאמץ אנושי. מעשיהם של עם יחיד או דור בודד לא יספיקו. יהיה זה חסר תוחלת להתחיל במלאכה מעין זו לולא האפשרות לסמוך על אחרים שיגמרו אותה. לפי התורה, האל התחיל את תהליך גאולתו של העולם על ידי כריתת ברית עם האנושות כולה (בני נח) ואחר כך על ידי ייחוד עם אחד (בני ישראל). על היהודים הוטלה המשימה להיות חיל החלוץ של האנושות בצעדה דרך ההיסטוריה אל מטרתה הסופית המשיחית. התורה מלמדת שהיהודים נשבעו בחייהם, ברכושם, בכבודם המקודש, שיגרמו לתקווה הזאת להתממש סוף סוף. בכך שקיבלו את התורה, הבטיחו היהודים שלא להתפשר או לעצור לפני שתושג המטרה הזאת. זוהי הברית היהודית. היהודים נתנו את דברתם שימשיכו להיות כעם בצורה מיוחדת כדי שחייהם יעידו על משהו שהוא גדול אף יותר מעצמם. בכך מעידים היהודים על הגאולה הסופית והאוניברסלית.

וכך הופכת התורה, דרך החיים הייחודית של העם היהודי, לחלק מן הברית עם כלל המין האנושי. העם היהודי התחייב לצאת למסע ייחודי דרך ההיסטוריה, לחקור

21

שבילים אפשריים ולעצב רגעים של שלמות, אבל עדותו והדוגמה שהוא נותן נועדו עבור האנושות כולה. העדות היהודית משפיעה על כל העמים ומושפעת על ידם. כשתושג הגאולה המשיחית הסופית, העדות היהודית תהיה שלמה. כל בני האדם יחיו בשלמות אלוהית ואנושית.

החלום המשיחי הוא הכוח המניע העצום של ההיסטוריה היהודית ושל התפקיד היהודי בעולם. הוא ההתגלגלות הטבעית והיישום האוניברסלי של חוויית יציאת מצרים. האירוע המקראי המרכזי, הפיכת שלטון העריצות, גאולת העבדים היהודים ומתנת החירות והכבוד – יהפוך להיות חווייתה של האנושות כולה במלכות שדי העתידית. הרעיון הזה הסתבר כאחד המושגים הפוריים והדינמיים ביותר של כל הזמנים. מוסר ההשכל שבני האדם ראויים לחיים טובים יותר קרא דרור לאלף תנועות שחרור רוחניות, פוליטיות וחברתיות. על ידי מסירת חלום הגאולה הזה לאחרים, זעזעה היהדות את האנושות ועוררה אותה. בהציתה מורת רוח חתרנית, ביצרה מתח נפיץ בין האידיאל לבין המציאות, שינתה היהדות את העולם שוב ושוב. הנצרות, האסלאם והתנועות המשיחיות החילוניות המודרניות, כולם היו פירות שהניבו מתוך זרעי הגאולה היהודית.

כל שנאמר עד כה מביע הבנה-עצמית יהודית בסיסית. באמצעות איזה חסד אלוהי מדהים ובאמצעות החוויות הייחודיות של ההיסטוריה שלו, הפך עם אחד להיות אמצעי מפתח למימושו של עולם מושלם. משימתם של היהודים היא להיכנס לעומק המציאות הנוכחית תוך כדי אחיזה בחזון אחרית הימים המרוחק. באמצעות חייהם, על היהודים להוביל את הדרך לאיחוד שיגבר על הפער המייסר שבין ההווה לבין השלמות המשיחית הסופית.

אין כאן טענה שהיהודים הם גזע עליון. ההיסטוריה U1502 מלמדת כי היהודים הם אנושיים לחלוטין. ההיסטוריה היהודית וההתפתחות הדתית היהודית משקפות את האינטראקציה שבין עם לבין ייעודו. לעתים מצליחים לעמוד באידיאל, לעתים נכשלים קשות) לעתים קרובות מתפלג העם בשאלת הכיוון שבו עליו ללכת, ועם זאת הוא מצליח למרות הכל להמשיך בדרכו. אולם דווקא באנושיותם הפגומה ובאמצעות הפגנות חוזרות ונשנות של מגבלותיהם ושל גדולתם, מוכיחים היהודים כי לכל בני האדם הסופיים ישנה אפשרות לשאוף לחיים ולחירות אינסופיים. העם הזה, שלעתים קרובות "לבדד ישכון", מורה את הדרך עבור האנושות כולה. הבטחת מילוי תפקידו של היהודי היא אתגר פדגוגי עצום. כיצד ניתן לעורר

בעם את ההשראה של חזון השלמות הסופית? איך אפשר לספק את הכוח להתמיד אלפי שנים בדרך לגאולה מבלי להתייאש? כיצד ניתן למנוע מן הטווח יוצא הדופן של חוויות לאורך הדרך להפוך את הדרך היהודית לסדרה של אירועים בלתי רציפים שנחווים על ידי קהילות לא קשורות? איך אפשר לשרוד את השינויים המהפכניים שעבר העם לאורך ההיסטוריה מבלי לאבד את המשכיות החזון שהיא הכרחית

החזון והדרך

22 הדרך היהודית

להשלמת המשימה? התשובה לכל השאלות האלה היא אחת ויחידה. המפתח מצוי בהלכה שהיא הדרך היהודית לחיים, ובכלים הפדגוגיים העיקריים שלה: הלוח העברי והחגים היהודיים.

יהודים אורתודוקסים מאמינים שההלכה, עקרונותיה ושיטותיה התגלו למשה בסני. בזמנים מודרניים עשויים אחרים לחלוק על הטענה שהכל החל בסני, אבל כל היהודים מכירים בכך שהתהליך לא הסתיים בסני. ההלכה כוללת חוקים, מנהגים, מוסדות; והיא מהווה אסטרטגיה להתקיימות לאורך ההיסטוריה. מעל לכל, ההלכה היא כמשמעותה המילולית: ההליכה או הדרך. חברו מערכת של זיכרונות וערכים עם מצוות ומטרות, ויש לכם את ההלכה, אורח חיים מקיף-כל שקיים את היהודים בעודו מנחה אותם אל עבר המטרה הסופית.

בהתבססה על מצוות ואורחות חיים מן המקרא, נטלה ההלכה כל פן של החיים, מזון, לבוש, מין, שמות, הורות וכיוונה אותם לטובת חיזוק הייחודיות היהודית. על מנת לשרוד את דרך החתחתים ההיסטורית ולהישאר שלמים, היו צריכים היהודים לקיים את עצמם, ולשם כך פיתחה ההלכה פרקטיקות של שמירה על גבול ותגמולים קבוצתיים שנועדו לאפשר את המשך הדרך. חובות מיוחדות הוטלו על יהודים לדאוג ליהודים אחרים; עונשים מיוחדים הוטלו על יהודים שבגדו ביהודים; מאמצים מיוחדים נדרשו כדי להציל יהודים. ההלכה הזכירה שוב ושוב ליהודים המדוכאים כי תהיינה אשר תהיינה u1492 הנסיבות החיצוניות בהן הם חיים, הם עודם בני מלוכה בממלכת הכהנים של האל.

הגורם הקריטי בדבקות היהודית היה שאל מול הסיכונים שבלהיות יהודי סיפקה ההלכה גם את הגמול שבהוויה זו. לצד התחושה של מטרת על, הציעה ההלכה עונות של אושר, קשרי משפחה חזקים, תחושה של אכפתיות מצד הזולת, מערכת של צדק ומשפט ותקווה שקיימה את העם גם בימים של ייאוש.

רבים ממסריה של ההלכה הועברו באמצעות הלוח העברי הייחודי שיהודים חיים לפיו. הלוח הזה הוא לוח ירחי: ראש השנה השמשי חל בינואר; זה הירחי חל בדרך כלל בספטמבר או אוקטובר. היום השמשי מתחיל אחרי חצות; הבוקר קודם לערב. בלוח הירחי העברי הערב קודם לבוקר וכל יום מתחיל בלילה שלפניו. הלוח השמשי קשור בשינויים באורכי הימים ולעונות מרחקה של השמש מכדור הארץ; הלוח הירחי קשור במקצב מחסורו ומילואו של הירח במחזור חודשי. כך מחזקים תאריכים, ימי שנה ומיקומים של זמן את תחושת האחרות היהודית. מכיון שיהודים חיו בדרך כלל בתוככי רוב לא יהודי, היתה הזהות היהודית 'סוטה' בתחומו של המרחב הפיזי. לנוכח סטייה זו סיפק לוח השנה מסגרת של זמן יהודי אשר הקיף את היהודים. הלוח היה ל'מוסד טוטלי', לתוכו נכנס היהודי ובו עובדו בכל פעם מחדש אישיותו וזהותו לאור הזיכרון היהודי והערכים היהודיים. לוח השנה היה אמצעי לסולידריות יהודית. כך למשל, בשבת, כשהלא יהודים עבדו, נשארו היהודים בבתיהם ובמוסדותיהם.

23

כאשר נחוגו חגים באמצע השבוע, פרשו היהודים מהחברה הכללית והתכנסו יחד לחלוק את עברם המשותף. כל עוד יחיו היהודים בתוך המודעות והמקצב של הלוח העברי, תשמר זהותם.

התלמוד מספר על מקרים בהם נפלו חגים יהודיים על ימי אבל רומאיים ועל הדרכים שבהן ניסו אנטישמים לנצל את הסתירה הזאת כדי להרע ליהודים. יום העצמאות האמריקני, הארבעה ביולי, נופל אחת לשלוש שנים בתוך שלושת השבועות

שבהם יהודים מתאבלים על הימים העתיקים והאפלים שבהם איבדו את עצמאותם הלאומית. התוצאה מערערת ומטרידה, ויש בה אפשרות להוציא יהודים דתיים מן ההווה. יחד עם זאת אין משמעו של דבר כי פעמי הזמן בקהילה היהודית מוסדרים לפי מקצב אחר לגמרי. המסר של היהדות הוא דיאלקטי: יהודים הם ייחודיים, ועם זאת הם חלק מן החברה. ברוח זאת, הלוח העברי הירחי תואם כך שלא ייפרד לגמרי מעונות השנה השמשית. פסח צריך לחול תמיד באביב (שמות יג, ד) וסוכות בסתיו (שמות לד, כב). מכיוון שהשנה הירחית היא בת 354 ימים בלבד, לוח ירחי לא מתואם היה נודד אחד-עשר יום בכל שנה, הרחק יותר ויותר u1502 מן העונות המקוריות) כפי שקורה ללוח הירחי האסלאמי. (סידור כזה של לוח השנה היה מפריד את היהודים לחלוטין מזרימת הזמן בחברות שבתוכן חיו – מלבד התרבות המוסלמית המאוחרת יותר, שבה היה לוח השנה שלהם חופף לגמרי את מנהג המקום. במקום זאת, על ידי הסדרת חודש נוסף בשנה) בשבע מכל תשע-עשרה שנים, (סונכרן הלוח היהודי כל העת עם זה השמשי. כך נותר הלוח העברי ייחודי, ועם זאת משולב בכל תרבויות המקום. היהודים צעדו בדרך של ייעודם הנבחר, תוך שהם נותרים מתואמים עם מעגל הזמן של החברה הכללית.

ללוח העברי היגיון פנימי משלו. שמחת הפסח באביב קשורה באמצעות שבעה שבועות של ספירה לעלייה להר סיני בשבועות ולשיאה של המחויבות הבריתית היהודית לחיות לפי התורה. בשלהי הקיץ מגיעה השנה לשפל כשהקהילה מספרת את הטרגדיה הגדולה ביותר של ההיסטוריה המוקדמת שלה וחיה אותה מחדש: חורבן בית המקדש וגלות העם. שלושים יום מאוחר יותר, בראשית החודש השישי, מתחיל מחזור חדש עם ההתעוררות להתחדשות ולתשובה אישית ולאומית. תהליך זה הולך ונבנה עד הגיעו לשיאו הרועם בעמידה לדין בראש השנה וביום כיפור. ימים אלו, שנמצאים בהם החיים והמוות על כפות המאזניים, מכונים 'הימים הנוראים'. 'או אז, מיד בעקבות הימים הנוראים, מגיעה חגיגה מלאה שמחה של יציאת מצרים ושל האסיף, הבאה לידי ביטוי בחג הסוכות. חודשיים לאחר מכן מגיעים שני חגי החורף – חנוכה ופורים – החוגגים גאולות במהלך ההיסטוריה היהודית.

לוח השנה מעצב ומעמיק כל העת את זיכרונה של הקבוצה. יהודים יחידים ספגו אולי, באמצעות אוסמוזה תרבותית, ערכים עדכניים, גיבורי תרבות ודמויות לחיקוי מן הרחוב; אולם מתוך לוח השנה ומן החגים חודרים ערכים וטיפוסים אידיאליים

החזון והדרך

24 הדרך היהודית

יהודיים למחזור הדם. באמצעות מחזור השנה, חי כל יהודי את כל ההיסטוריה היהודית והופך אותה לחוויה אישית שלו או שלה. באמצעות כוחם של הלוח ושל הקהילה, קשורים חייו של כל פרט למטרה שהיא טרנסצנדנטית לו. כל פעולה מקבלת משמעות קוסמית. הגאולה מצויה במעשים הקטנים שבסופו של דבר מצטברים לשמים חדשים וארץ חדשה. היהדות קוטפת את הנצחיות בפרח או בכף עץ תמר ומחזיקה את האינסוף בגרגר של חול או בקמצוץ מרור. אפילו תשוקתו של איש צעיר לאהובתו, שמתפרצת עם בוא האביב, הפכה עבור היהודים הקוראים בפסח את מגילת שיר השירים לפרדיגמה של אהבה אלוהית-אנושית. האהבה וההקרבה העצמית, ההרואיות של רות האלמנה, שקורותיה נקראים בחג השבועות, כמו גם האנוכיות u1492 הקטנונית של בן הדוד שלא יכול היה לראות מעבר ליתרון קצר הטווח וסירב לשאת לאישה את מולידתו של המשיח, וכן ראיית העולם המפוכחת של הזקן הציני קהלת, שניסיונו המושמע בימי חג הסוכות מורה על מגבלותיה של החומרנות, נארגו במאמץ אנושי ובתכנון אלוהי אל תוך השתי והערב של אריג השלמות הסופית.

וכך החוויות הנאספות מן הימים הקדושים הופכות כל יום ליום מיוחד. תחושת הייחוד הזאת קיימה את היהודים ונתנה להם את הכוח לשאת את המשא של דרך הברית.

פרק ראשון

החגים כדרך היהודית

הדת היהודית מדגישה את החיים כאן ועכשיו. בו בזמן מתעקשת המסורת היהודית כי המטרה הסופית של השגת גן העדן מחדש ראויה לנאמנותנו ולמאמצינו. היהדות היא הדרך להביא את האנושות מן העולם כפי שהוא עכשיו לעולם של השלמות הסופית. כדי להגיע מכאן לשם, יש צורך הן במטרה והן בתהליך שיניעו את בני האדם לאורך המסע הקשה של ההיסטוריה. ביהדות מספקים החגים את שני אלה. אל מול רוע וסבל נרחבים, מלמדים הימים הקדושים את הרעיון המרכזי של הגאולה. הם ממחישים את הרעיון והוא נשאר אמיתי על ידי המחזה מחדש של האירועים הגדולים של ההיסטוריה היהודית, אשר מאשרים את התקווה הזאת. בתוך מגוונם משלבים החגים חוויות חיים עשירות המקיימות את היכולת האנושית לדבוק בדרך. הימים המקודשים מעניקים תזונה לחיים הרוחניים ומימד של עומק לחיים הגשמיים. הימים הקדושים מספקים רישום של המאבק להיות נאמנים לברית. בעודם מתעדים את ההיסטוריה, הם מזקקים את מוסרי ההשכל שנלמדו לאורך הדרך, ומפני שהם פופולריים, הופכים החגים את החלום ואת תהליך הגשמתו לקניינו של העם כולו.

חגי החזון

יציאת מצרים היא אירוע הליבה של ההיסטוריה היהודית ושל הדת היהודית והרגע המרכזי שלהן. באירוע זה יצאה קבוצה של עבדים עבריים לחירות. היוזמה לשחרור היתה צריכה לבוא מן האל, משום שהעבדים היו כה משועבדים עד שקיבלו בסבילות אפילו את הגורל של השמדת עם. משה, בציווי האל, בא אל פרעה וביקש שהעבדים יקבלו שחרור זמני כדי ללכת לעבוד את אלוהיהם במדבר. או אז, צעד אחר צעד, נשבר כוחו של פרעה, והדרישה לשחרור זמני הסלימה והפכה לתביעת חירות. כך מבהירה התורה את הנקודה כי כניסתו של האל לתוך ההיסטוריה היא גם התגלות של 26 הדרך היהודית

כבוד אנושי וזכות לחירות, והיא מטרימה את סופו של הכוח האנושי האבסולוטי, על כל ניצוליו לרעה.

יציאת מצרים חנכה את תקופת המקרא בהיסטוריה של העם היהודי. לפי תורתה של היהדות, יציאת מצרים איננה אירוע חד-פעמי אלא נורמה שלפיה יש לשפוט ולהנחות את כל החיים. יציאת מצרים היא אירוע מכוון – אירוע שמתחיל תהליכים ומנחה את הדרך היהודית ובסופו של דבר גם את דרכה של האנושות כולה לעבר הארץ המובטחת; כדור הארץ שתושביו שוחררו והובאו לשלמות. כשהם צועדים דרך תרבויות מקומיות ותקופות היסטוריות, יכולים בני אדם להעריך האם איבדו את הדרך לחירות על ידי מיפוי הדרך שהם הולכים בה לעומת הנורמות של יציאת מצרים. הנה אנלוגיה: טיל המשוגר לחלל החיצון מנווט לפי כוכב מסוים, קנופוס למשל; הוא אפילו מתקן את סטיותו על ידי מדידת מיקומו ביחס לסמן השמימי. כך בדיוק משמשת יציאת מצרים כנקודת הכיוון למסע האנושי בזמן ולתיקונים במהלך הדרך במסע אל הגאולה הסופית.

יציאת מצרים מוכנסת לתוך החיים ומשולבת בערכים אישיים ולאומיים באמצעות מודל ההתנהגות היהודי הקלאסי – המחזת האירוע מחדש. המקצב הבסיסי של השנה נקבע באמצעות המחזה מחדש של יציאת מצרים (פסח), שאחריה קבלת הברית (שבועות), ואז המחזה מחדש של הדרך ביציאת מצרים (סוכות). עבור בני ישראל שחיו בימי המקרא, היו החגים מרוכזים בתוך חודשיים: החודש הראשון, אביב, שמאוחר יותר זכה לשם ניסן, שבו נחגגו שבעת ימי הפסח, והחודש השביעי, איתנים, שזכה מאוחר יותר לשם תשרי, עם יום אחד של ראש השנה, יום אחד של יום כיפור, שבעה ימי סוכות ויום שמיני של סיום (שמיני עצרת). שני החודשים עוצבו על ידי חגי יציאת מצרים. החג השנתי היחיד שנוסף על אלה היה שבועות, שחל ביום אחד בחודש השלישי.

פסח, שמציין את השחרור, וסוכות, המנציח את המסע, הם פסגת הלוח העברי. שבועות הוא הקשר בין שתי ההנצחות המרכזיות של יציאת מצרים, והוא מציין את הפיכתה של יציאת מצרים מאירוע חד-פעמי למחויבות מתמשכת. ארבעים ותשעה ימים אחרי יציאת מצרים עמדו בני ישראל לפני הר סיני. שם, במדבר, ביום החמישים, כרתו בני ישראל ברית עם האל. שבועות מציין את החוויה ההיסטורית העצומה השנייה של העם היהודי – חוויית ההתגלות. שבועות הוא הסיום של חג הפסח. ביום הזה הוכרזה החוקה של העם שזה עתה שוחרר, התורה. בארץ ישראל היו לשני החגים יסודות חקלאיים חזקים – פסח נקשר לאביב ושבועות לקיץ. מפסח ועד שבועות, מוביל חג החירות לסיום ההיסטורי של השחרור שהוא יסוד ברית בסיני, ומפסח ועד שבועות נמשך התהליך שמתחיל בזריעת האביב ומסתיים בקציר הקיץ.

27

ככל שנה בשבועות, חי מחדש העם היהודי את הרגע הזה, עוצר הנשימה, של אהבה ללא גבולות, שבו התחייבו ליעוד בריתי שאת סופו לא יכלו לדעת. באמצעות שיר וסיפור, לימוד תורה וקריאה בתורה, מועבר קהל ישראל להר סיני ועומד שוב ביחד למרגלות הר האלוהים.

חג הליבה השלישי, סוכות, חוגג את מסע הגאולה עצמו. סוכות מבנה מחדש את המסע בשימון, הדרך הארוכה אל הארץ המובטחת. החג בוחן את הפסיכולוגיה של הנדודים, את יחסי הגומלין שבין ניידות לבין השתרשות ואת האתגר שבצעידה בדרך. כיוון שחיים מחדש את יציאת מצרים באופן ייחודי (מתמקדים בתהליך במקום במאורע), סוכות מבטיח שהמפגשים עם יציאת מצרים ימסגרו את השנה היהודית. כך משתלבים שלושת חגי הליבה זה בזה כדי להעביר באופן חי ועז את מקורותיה וחזונה של הדת היהודית. אם, כפי שאמר הנביא, באין חזון יפרע עם, אזי ההלכה יכולה באמת לאשר שעם נוכחותו התמידית של חזון, יחיה העם לנצח נצחים. כיצד יכולים האירועים האדירים של הגאולה להיות מובאים אל תוך ההווה בצורה עזה כל כך? חלק מן התשובה מצוי בפדגוגיה המבריקה ובמגוון העשיר של מנהגים בכל אחד מן החגים. המאמץ העיקרי של כל חג הוא להפוך את האירוע לחי ונוכח כל כך, עד שכל החיים בהווה וכיוונו של העתיד יעוצבו על ידי הקווים המנחים שלו. בספרם את הסיפור ובחיותם את האירועים הללו, המומחזים מחדש על ידי התפילות, המנהגים והטקסים, חווים אותם היהודים כאילו התרחשו בחייהם ממש. את יציאת מצרים טועמים במצה, במרור, בסדר חגיגי ובקרבן הפסח, מספרים בהגדה וחוגגים בשירת הלל. בשבועות מקבלים בסמליות את דבר הברית באמצעות קריאה בספר שמות, פרשת עשרת הדברות ומעמד הר סיני ולומדים כל הלילה. בסוכות צועדים מחדש את דרך יציאת מצרים, מקימים את הסוכות, חולקים את השפע החומרי עם העניים ורוקדים את השמחה הגדולה במה שמכונה שמחת בית השואבה. באמצעות החזרה, הפכה יציאת מצרים אמיתית כל כך ובני ישראל נותרו נאמנים למסר שלה אל מול עולם אדיש ואפילו אל מול דיכוי או תבוסה.

מעבר לתשובה הזאת ישנה גם הוראה יהודית עמוקה יותר הקובעת כי העבר לא הסתיים. על ידי קידוח לתוך השכבות העמוקות יותר של הזמן, מביאים היהודים את אירוע ההתגלות שבעבר אל תוך חייהם שבהווה. בקריאת שמע נכתב "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצווך היום על לבבך" (דברים ו, ו). (אומרים חז"ל: הם מצווים היום – בכל יום מחדש *). במובן מיסטי, מתחת לפני השטח של הזמן הרגיל זורם זרם מקביל של זמן מקודש. ההתגלות בסיני ואירועים אדירים אחרים בתוכו נישאים במקביל לקיום הנוכחי. זוהי משמעותה של המימרה החז"לית: "בכל יום ויום יוצאת

*פרי דברים ו, ו, פסוקה לג: שלא יהיו בעיניך כדיותגמאן [הצהרה] ישנה, אלא

כדיותגמא

חדשה שהכל רצים לקרותה.

החגים בדרך היהודית

28 הדרך היהודית

בת קול מהר חורב. *הטקס מעלה את הקול הזה לתוך חייהם של המאמינים בני זמננו. מומרצים על ידי הקול הזה, דבקים היהודים בדרך אל הגאולה. לא על החזון לבדו יחיה העם. אחרי שהיא מסבירה את המטרה, פונה התורה לאתגר המרכזי הבא: כיצד לפתח את היכולות האנושיות המדהימות הנחוצות כדי לשאת בעול הייעוד הזה. היהדות מציבה את הטיפוח הזה של יכולות אנושיות בלב חייה הדתיים. חוויית האירוע באמצעות המחזות מחדש נותנת לבני אדם את הכוח לקבל על עצמם עול שמשמעותו להיות הן עדים והן פורצי דרך, ומאפשרת להם להיאבק במשיכותיהם העזות והבלתי פוסקות של החלום ושל המציאות מבלי להרפות מאף אחד מהם.

על ידי זימון העתיד אל תוך המציאות שבהווה, מטפחת היהדות בבני האדם את התכונה הבסיסית של התקווה. ברגעים טקסיים מסוימים, פוגש המאמין את העתיד ושואב את כוחו לתוך החיים היום. חוויית השבת כולה מטרימה את הגאולה המשיחית העתידה לבוא ונותנת לבני האדם טעם של מלכות. אפשר לראות את הריבוד הזה של הזמן שבו העבר, ההווה והעתיד מתקיימים זה לצד זה מנקודת מבטו של האל, שמלפניו אין מעבר של זמן אלא רק אינסוף, או שאפשר לראות את התפיסה הזאת מנקודת המבט של הפסיכולוגיה האנושית. לבעלי חיים אחרים יש רק את ההווה ואת העבר שאותו הם זוכרים באמצעות אינסטינקט או התניה. חוויות כאלה מתכנתות את בעל החיים ומעצבות את תגובתו לגירויים בהווה. באופן ייחודי, בן האדם יכול לצפות את הגאולה העתידית ולקרב אותה. כך, אירוע שטרם התרחש יכול להשפיע השפעה עמוקה על ההווה, השפעה שהיא עזה דיה כדי להתגבר אפילו על התניית עבר חזקה. בזכות השראת העתיד כבר קמו בני אדם מוכים, מעונים ומדוכאים לגמרי והפכו על פיהן את כל התניותיו של הייאוש. בני האדם הם יצורים מוכוונים עתיד, שהתקווה מעניקה להם חיים.

הדגש על פיתוח יכולות אנושיות בא לידי ביטוי במיוחד בשבת ובימים הנוראים, החגים העיקריים המזינים את החיים הפרטיים לאורך הדרך. השבת, על בסיס שבועי, וראש השנה ויום כיפור על בסיס שנתי, הן תקופות המפתח להתחדשות אישית ומשפחתית. החגים האלה משיגים את מטרתם בעיקר על ידי רימום הפרט מתוך השגרה אשר שולטת בחיי היומיום ולעתים קרובות מדי גם ממיתה אותם. המטפורה המרכזית המעצבת את תבנית שמירת השבת היא זו של 'יצירת' מציאות משיחית 'ליום אחד. במהלך אותו יום, בני האדם נכנסים להמחזה מראש של מצב השלמות u1492 הסופי של העולם. הפרדיגמה הבסיסית של ראש השנה-יום כיפור היא של עמידה למשפט שבו נדונים לחיים או למוות. במהלך המשפט הזה נעים בני האדם מן החיים דרך המוות אל חיים מחודשים.

*פרקי אבות פרק ו, משנה ב.

29

שבת מציעה שחרור מוחלט מעבודה ומשגרת היומיום; היא מלכדת את המשפחה באינטימיות רגועה ובתמיכה הדדית. למרות שאירוע הגאולה הגדול ביותר שהיהדות צופה – הגאולה המשיחית האוניברסלית – טרם התרחש, בשבת האירוע העתידית הזה הופך נוכח וברור באמצעות דמיון, תפילה וטקסים. למשך יותר מעשרים וארבע שעות הופך המרחב הקהילתי למלכות שדי. ההצצה מלאת החיים הזאת בשלמות חוברת לתענוגות ולשלווה של היום כדי לשקם את הנפש. חוויית השבת נותנת את הכוח להמשיך עוד שבוע אחד... ועוד אחד.

יחסי הגומלין הדיאלקטיים של האידיאל והמציאות המאפיינים את יום השבת מוצאים הד בדרך בה מעמידה תקופת הימים הנוראים את המוות והחיים, את האשמה והמחילה זה לצד זה. הימים הנוראים מנערים את בני האדם מתוך השגרה, מנתצים את קרומי הגאווה ושביעות הרצון העצמית ומובילים להתחדשות עצמית יסודית. לאלה שראו את מותם בעיניים יש פרספקטיבה אחרת על הבחירות שבחיים. בני האדם מתרגשים, מונעים, מסירים את קליפות המעשים הרעים והאשמה, ולאחר מכן

הם צועדים בדרך היהודית כאנשים שנולדו מחדש.

חמשת החגים הראשונים – פסח, שבועות, סוכות, שבת והימים הנוראים – מציבים מודל נייח של היהדות, מודל שהוא לכיד, מגולה ומובנה. מצוידים בחגים הפרדיגמטיים המקראיים האלה, בני ישראל יוצאים למסעם דרך ההיסטוריה.

החגים שבדרך

היהדות פתוחה להיסטוריה. היא מביטה קדימה ומצפה לאירוע עתידי – הגאולה המשיחית – שיגמד את חשיבותה של יציאת מצרים. על ידי ביסוס אמיתות הטענה כי העולם יעבור תמורה עצומה, פותחת היהדות את עצמה לאירועים היסטוריים נוספים העשויים לקרוא תיגר על המסר שלה או לאשש אותו. בכל פעם שאירוע באמת ובתמים קורא תיגר על דרך הברית או מאשש אותה, הוא הופך לאירוע מכוון עבור היהדות. האירועים המכוונים הפכו להיות גרעיניהם של חגים חדשים. ההיסטוריה מלאה בדברים לא צפויים. היהודים עשו את דרכם בין חברות, מיקומים ונסיבות שהשתנו כל העת, ודרך תרבויות רבות מספור. ברבים מהמקומות בהם עצרו היכו היהודים שורש. בכל מדינה מארחת, בכל אוכלוסייה, הם היו שותפים אך תמיד מובחנים, עיניהם היו תלויות תמיד במטרה הסופית. לעתים שגשו החיים היהודיים; ולעתים אחרות הם דעכו כמעט עד לכליה. לעתים התהלל העם בתפקידו, ולעתים מעד כצבא האבוד במישורים מחשיכים. היו פעמים בהם הפכו היהודים את כתר בחירתם למקור לשביעות רצון עצמית שאינה מבקשת אלא את עצמה, ובשל כך ישנו במקום להקים ממלכה. היו פעמים בהם הופתע העם ומצא עצמו בלתי מוכן למה שאירע לו, לייסורים שהיו מנת חלקו.

החגים בדרך היהודית

30הדרך היהודית

עיבודם של הייסורים הללו היה התמודדות עם חוויות שלא תאמו ואפילו קראו תיגר על קטגוריות ההבנה של העם, והלבטים היו חלק מן המורשת של גבורה רוחנית יהודית. משברים שנסתיימו בטרגדיה או בניצחון, שלוו בנאמנות או בבגידה, הפכו לחלק מן המורשת שהנחתה את הדורות הבאים והעתידיים. ההבנות האלה, שעלו במחיר גדול, מקודדות בחגים המאוחרים יותר שנוספו לחמשת הראשונים. סביב המאה החמישית לפני הספירה, כפי שמסופר במגילת אסתר, נמנע בקושי רצח עם של יהודי האימפריה הפרסית על ידי מעשי הגבורה של זוג מפתיע: מלכה שנודעה עד אז בביישנותה וביופיה (ולאו דווקא בנטילת יוזמה) ואיש שנהג להסתובב בחצר המלך, אדם בעל מוניטין מפוקפקים. המאורע העמיד את היהודים פנים אל פנים אל מול האבסורד והשרירותיות, אשר בניגוד ליקום המוסרי האידיאלי של הרבה מן התיאולוגיה היהודית, גזרו את החיים או המוות באימפריה הפרסית. הקהילה היהודית שהיתה משולבת היטב בחברה הסובבת אותה הועמדה פתאום בפני הפגיעות שבקיום גלותי. תבנית המשמעות שהתפתחה בוטאה בסופו של דבר בחג הפורים, חג שהעלה חיוך אצל ההמונים שחגגו אותו, אבל הותיר את החכמים והתיאולוגים בכלבול. עם הזמן נספג חג הפורים לתוך מחזור השנה והסתבר כנקודת מפנה בהבנה היהודית של החיים בגולה ושל פעולותיו של האל בהיסטוריה.

במאה השנייה לפני הספירה מלחמת אחים בתוך בית ישראל כמעט שהטתה את מאזן ההיסטוריה היהודית לעבר התבוללות והיעלמות. מעצמה גדולה התערבה ובסופו של דבר פלשה למתחם המקודש של בני ישראל. בעקבות זאת התרחשה המהפכה היהודית אשר ניצחה בקושי ובאופן חלקי, רק למשך די זמן כדי להציל את הדרך הדתית. האירוע הזה שולב בלוח השנה בתור חנוכה, חג האורות. חנוכה הוא בעצם תיאור מקרה של שלוש אסטרטגיות יהודיות בתגובה לתרבות חיצונית דינמית: היפרדות, תרבות והתבוללות. כל אחת מן הקבוצות שתמכו במדיניות כזו או אחרת לבדה הסתברה כלא מסוגלת לקחת על עצמה את הנהגת הגורל היהודי. הנאמנויות המשתנות ויחסי הגומלין של התפתחות בין שלוש הקבוצות האלה הובילה לתבוסתם של המתבוללים. הקואליציה שהצילה את היהדות לא שרדה די זמן כדי לצרוף את

מהלך התפתחותה העתידי. קבוצת השלטון המנצחת קיבלה הכרה מעטה יחסית במקורות רבניים מאוחרים יותר. ועם זאת, בכך שהצילו את היהדות, אפשרו המכבים את ניצחונה של המסורת הרבנית. ההשפעה על ההיסטוריה העולמית היתה גדולה עוד יותר, משום שהנצרות גם היא צמחה מאותן קבוצות שניצלו על ידי ניצחון המכבים. עם התרחבות מחזור החגים, היו אלה דווקא טרגדיות, אשר הפכו למרכזיות עבור התבגרותה של היהדות. תהליך זה החל בחורבן בית המקדש הראשון, משכנו המרכזי של האל, על ידי צבא בבלי בשנת 586 לפני הספירה. היהודים ששרדו נאלצו להתמודד עם השאלה האם התבוסה הזאת שהיתה חסרת תקדים במימדיה ביטלה את

31

הברית. הם מצאו נחמה ותחושה של נוכחות אלוהית בכבל באמצעות לימוד כתבי הקודש ובסיפור יציאת מצרים. הם חיזקו והרחיבו את התפילה. הם הביעו במילים את מה שעד אז התבטא בעיקר בקרבנות. הם למדו לחוש את נוכחותו של האל בדרכים מעודנות ונסתרות יותר. בני האדם שמו דגש רב יותר על לימוד התורה. המעורבות האישית בפעילות הדתית הוגברה. אחרי חורבן הבית השני במאה הראשונה לספירה פרחו הנטיות האלה. אחרי האסון הזה, בהתאם למודלים מן העבר, שולבו האירוע ומוסרי ההשכל בלוח השנה של הימים הקדושים בתור ארבעה ימי צום קבועים. הצום העיקרי מבין הארבעה היה תשעה באב, יום השנה לחורבנות הגדולים.

תשעה באב לימד את היהודים כיצד להתמודד עם טרגדיה ואסון, כיצד להתמסר לצער בעודם משלבים אותו בסבב הימים הקדושים ובכך מיטהרים מן היגון ומדגישים את ההתחדשות. ארבעת ימי הצום שימשו כמגנים רוחניים הסופגים טרגדיות וחוזרים ומסיטים את גלי ההדף של התבוסה, כדי שלא ימחצו את המשאבים הפנימיים של העם. מחזוקים על ידי הימים הללו ועל ידי הפרשנות התיאולוגית הרבנית, לא נכנעו היהודים ששרדו לייאוש או לכוח עליון פוליטי. במקום זאת הם נעשו אדוקים עוד יותר בדתם. הם הפכו משתתפים יותר ומסוגלים יותר לזהות את נוכחותו של האל בכל אחד מפני החיים, כולל ההשתתפות האלוהית במצב הגלות.

תהליך הגדילה לא הסתיים במאה הראשונה. המאה העשרים היא אחד העידנים האדירים ביותר של התגלות ושל תמורה בהיסטוריה היהודית. שני אירועים היסטוריים עצומים בגודלם אירעו במאה זאת: השואה, שהיא עבור היהדות משבר גדול ממש כמו חורבן הבית, והקמתה מחדש של מדינת ישראל, שאותה ניתן להשוות רק ליציאת מצרים.

קל להתבונן אלפי שנים לאחור כשיש בידינו את תבניות ההמחזה מחדש והתפילה של התנ"ך והתלמוד, ולראות את חזון העל 1513 של היהדות. קשה יותר במהלכם של משבר ולידה מחדש לצפות מה ילד יום. יהודים מאמינים רבים ניסו להמשיך מבלי להתמודד עם האירועים האלה. כמה מנהיגים רוחניים גדולים התנגדו לשילובם של ימי הנצחה חדשים מחשש שאלה ישתלטו על הדת ויעוותו את המסר שלה. רבים טענו שעל ידי הכנסת השואה אל הלוח העברי המקודש, יתמקד העם היהודי במוות ובכך יביס את מסר הגאולה.

ועם זאת, אירועי השואה ולידתה מחדש של מדינת ישראל הם אדירים ומאתגרים מכדי שנוכל להמשיך כאילו לא קרה דבר. עומקן של האמונה והנאמנות היהודיות מספיק כדי להתמודד עם האירועים הללו. הניחו להם לבני ישראל – [...] אם אין נביאים הן, בני נביאים הן. *העם – מבלי לבקש רשות מתיאולוגים ואנשי הלכה – כבר התחיל להגיב.

*תלמוד בבלי, תוספתא פסחים, פרק ד, משנה יא.

החגים בדרך היהודית

32 הדרך היהודית

ניתן לנחש שהברית ותפקידו של העם היהודי בתוכו, כמו גם הבנתם של מושגי הקודש והחול, יתחדשו לפני שהכל יסתיים. בשלב הבא של מסעו ילכו לפני העם היהודי עמוד הענן ועמוד האש, שהם השואה ומדינת ישראל. מכיוון שכך, למרות

שייתכן שלא יגמור את המלאכה, הדור הזה איננו בן חורין להיפטר מלקחת על עצמו את מלאכת פירוש מוסרי ההשכל שלהן עבור דרך הברית. דבר זה יוביל בהכרח להוספת ימים קדושים חדשים ללוח השנה.

מאפיין אחרון נוסף של החגים היהודיים זקוק להדגשה: החגיגות האלה מוכוונות כלפי צרכים אנושיים. הנחות העבודה של כל יום מיוחד כוללות בתוכן אישור בסיסי של כבוד האדם. למרות שהוא פגום ומועד לטעות, כל אחד מבני האדם הוא בכל זאת יקר לאל ומרכזי לתכנית האלוהית. במילותיו של אברהם יהושע השל: אלוהים מחפש את האדם. ישנן דתות השואפות להימלט ממעגל החיים בן התמותה שלנו אל נוכחות הנצחית של האל. היהדות, בניגוד לכך, שואפת למשוך את האלוהי אל תוך העולם. באלף הפרטים הקטנים של החגים, נעשית נוכחותו של האלוהי ברורה ומורגשת. מרקמה האנושי-מאוד של היהדות ניכר בדרך שבה מתמקדים הימים הקדושים במשפחה ובהנאות הפשוטות של עונג משותף. החזרה הביתה כדי להיות ביחד בימים המיוחדים; הקניות והבישולים מראש תוך התחשבות במאכלים האהובים על כל אחד; השיחה או השירה המשותפת סביב השולחן – כולם תורמים לאווירת הימים הטובים. ארוחות חגיגות הן הזדמנויות לנוסטלגיה קולקטיבית, להחלפת חדשות משפחתיות וסיפורים מחיי הקהילה, להתעדכנות בנעשה זה אצל זה, לקבלת אורחים. כך מקרבים היהודים את העולם המושלם.

ממש כפי שהחגים מספקים תזונה רוחנית לקהילה, כך גם מרחיב טבעם הדיאלקטי את נפשו של הפרט. משא הגאולה הנו כה כבד, עד שהוא מאיים לחתור תחת היכולת לצלוח את דרישות חיי היומיום; אז מגיעה השבת כתיקון, יום של שחרור נפשי ושל זמן משפחתי. קבלת ההדרגתיות והמציאות היומיומית חזקה כל כך במסורת היהודית עד שהתרבות יכולה היתה בקלות לגדל דור קונפורמיסטי, חומרני, המתנגד לתנודות מיותרות. הכוח הנוגד זאת הוא השבת, עם טעם הגאולה העתידית. אווירת השבת יוצרת מציאות נגדית; היא מעוררת תיאבון אנושי לגן עדן עכשיו כדי שהפרט לא יתפשר על פחות מכך.

כאשר מאימות זחיחות הדעת ושביעות הרצון העצמית, מגיב מחזור החגים עם הביקורת העצמית הרדיקלית והאשמה של יום כיפור. כאשר מאיים הדיכאון, הוא נתקל בתקווה של פסח. החוויה מלמדת המוסר של ראש השנה, עם חזון האל הקוסמי והמשפט האוניברסלי, מתקנת את ההיכרס ואת האמונה המוגזמת ביכולת להסתדר לבד. ההלכה תוקעת סיכה בפומפוזיות עם הסאטירה ואווירת המשחק של פורים. השכרות הטקסית של פורים קוראת תיגר על ההדחקה. אך המסורת גם מונעת שכרות

33

על ידי הדגשת המתינות בשתייה, בקידוש ובהבדלה של השבתות והחגים. בדיוק כאשר נתקף הפרט בתחושה עצומה של היותו זעיר, כלי משחק בידי כוחות היסטוריים גדולים, מספרת המסורת את סיפור החנוכה, ניצחון המעטים על הרבים, סיפורם של קומץ נאמנים שמרדו באימפריה שלמה וניצחו. ועם זאת, כאשר גוברת משיחיות משולחת רסן, מביא המחזור בתגובה את תשעה באב, סיפור המהפכנים שהגזימו והביאו אסון גדול על האומה. לאלה שהיו רוצים לשכוח, היא מציעה המחזה מחדש של הטרגדיה. לאלה שאינם יכולים לשכוח אף פעם היא מציעה את מחילת החטא והתחדשות העבר של הימים הנוראים.

הימים הקדושים מטפחים בפרט ובקהילה יכולות דיאלקטיות יוצאות דופן. האמינו באל, אך סמכו על עצמכם; דרשו צדק, אך קחו אותו צעד אחד בכל פעם; הצילו את העולם, אבל התחילו עם משפחתכם שלכם; כאבו את כאבה של האנושות, אבל ודאו שאתם משמרים את הקבוצה שלכם, מפני ש"כל ישראל ערבים זה לזה". חזון השלמות המשיחית עורר את הצורך בקהילה ששילבה אמונה עם מעשה, תקווה עם מציאותיות, אוניברסליזם עם פרטיקולריזם, כדי שתוכל לפעול בעקביות לטובת המטרה הסופית. שום עם אחר לא עמד בפני תבנית בלתי פוסקת כל כך של עוינות וחורבן, בעודו ממשיך לטעון לניצחונם של החיים בסופו של דבר. יש הטוענים שהאנטישמיות והרדיפות הן ששמרו את היהודים ביהדותם, אבל הטענה הזאת היא

הפשטה איומה של ההיסטוריה היהודית. עם שמוגדר כל u1492 העת על ידי אויביו היה מפנים בסופו של דבר את השנאה ומתאבד בהמוניו. שום עם לא יכול היה לשאת את עול המשימה להביא לשלמות מבלי שייאכל על ידי המתח והאשמה של המשימה. בלי החגים, היהודים לעולם לא היו שורדים". לולא תורתך שעשועי, כי אז אבדת י בעניי ("תהלים קיט, צב).

לחיות על פי הדרך היהודית פירושו לחלום חלום של שלמות מוחלטת שהוא חי כל כך עד שאפשר כמעט לגעת בו, ובו בזמן לעבוד עם המצוי ולקבל אותו כדי לגרום לחלום הזה להתגשם. אורח החיים שתוכנן כדי ללמד את התקווה ולהעביר אותה הלאה – המעשים והדימויים הספציפיים הנחוצים כדי להזין את העם שצריך לחיות באופן המתגורר הזה – הוא מה שנמצא בלב הספר הזה על החגים היהודיים.

*תלמוד בבלי, שבועות, לט ע"א.

החגים בדרך היהודית

35

פרק שני

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

רובם המוחלט של בני האדם על כדור הארץ חיים היום ובעבר בעוני ותחת דיכוי, חייהם רצופים במחלה וסבל. מעטים ניצלים ממחלות שמוותירות אותם פגועים, ומעטים אף יותר מצליחים להימנע מפגעי הזקנה (אם לא על ידי מוות שלא בעתו); ואף אחד, עד כה, לא הצליח להימנע מן המוות. מרביתם של המיליארדים האלמונים וחסרי הפנים מכירים את העולם כאדיש או עוין. מבחינה סטטיסטית, ערכם של חיי אדם הוא מועט מאוד. המדוכאים והעניים מקבלים את חלקם ורואים בו גורל; החזקים והמצליחים מקבלים את המזל הטוב כמה שמגיע להם. נראה שהכוח, ולא הצדק, שולט תמיד.

הדת היהודית טוענת אחרת: היהדות מתעקשת שההיסטוריה והמציאות החברתית-כלכלית-מדינית שבה חיים בני אדם תגענה בסופו של דבר לשלמות; הרבה ממה שמתקבל היום כנורמה של קיום אנושי הוא בעצם סטייה מן המציאות הסופית.

איך אנחנו יודעים זאת? בגלל מקרה ממשי שאירע בהיסטוריה, יציאת מצרים. שימו לב לפרדוקס: עצם הרעיון שהרבה מן ההיסטוריה – המציאות הנוכחית עצמה – הוא סטייה מן האידיאל ושהגאולה תתגבר על הסטייה הזאת, מקורו בחוויה היסטורית. החוויה הזאת היתה שחרור העבדים העבריים, היציאה ממצרים. בסביבות אמצע האלף השני לפני הספירה, ירדו בני השבט-משפחה העברי המרכזי מארץ כנען למצרים כדי להימלט מרעב גדול. למרות שבתחילה התקבלו בסבר פנים יפות, שועבדו העברים מאוחר יותר ונעשו לעבדים. רובם שקעו אל תוך האפתיה והתשישות של השעבוד. אפילו החלטה אכזרית שקיבלו המצרים להשמיד את העם על ידי הריגת כל התינוקות הזכרים לא גרמה לפעולה נגדית בקרב בני ישראל.

אז הגיע אדם בשם משה, עברי שאומץ וגדל בחצר המצרית. הוא הביא איתו מסר מאלוהי אבותיהם של העברים, מסר שקרא לעם לפולחן ולחירות. בסדרה

36 הדרך היהודית

מרשימה של מהפכים, שוחררו בני ישראל. כשהמצרים רדפו אחריהם מאוחר יותר, ניצלו העברים באופן נסי והצבא המצרי הושמד.

ברמה אחת, זהו מקרה נקודתי מאוד בתוך ההיסטוריה הפרטית של שבט מזרח תיכוני קטן. האירוע כולו היה אלמוני כל כך בזמנו, שלא קיים לשחרור הזה שום תיעוד עצמאי מחוץ לדברי הימים של אותו העם. (הסתבר שהעם הזה, שנוצר בעקבות אותו אירוע נקודתי, גרם אחר כך לתמורות גדולות במודעות האנושית, ודברי הימים

שלו התגלגלו להיות התנ"ך, הספר המשפיע ביותר בהיסטוריה האנושית). ברמה אחרת, עם זאת, החוויה כולה היא פרדיגמטית מאוד. העבודות היא רק גרסה מוקצנת של המציאות אותה חווים רוב בני האדם. השעבוד והמחסור אינם כל כך שונים זה מזה. ההשפעה ההרסנית ביותר של העבודות, בסופו של דבר, היא שהעבד מפנים את הערכים של אדונו ומשלים עם מצב העבודות כמעמד הראוי לו. אנשים שחיים במצב כרוני של רעב, עוני ומחלות נוטים לתבניות דומות של קבלת הדין ושל פסיביות. כמו במקרה של עבדים, המחסור שבו הם חיים נובע ממעמד המדיני והכלכלי ואז הוא הופך להיות מציאות מוסרית ופסיכולוגית. למציאות הזאת שמה יציאת מצרים קץ.

שחרור העבדים העיד שבני אדם נועדו להיות חופשיים. ההיסטוריה לא תסתיים עד שכולם יהיו חופשיים. יציאת מצרים מראה שהאל הנו עצמאי משליטה אנושית. ברגע שעריצים וקרבותיהם מבינים זאת, הופך כל הכוח האנושי להיות יחסי. החופש הוא התולדה הבלתי נמנעת, משום שרק כוחו האבסולוטי של האל יכול להיות לגיטימי מבחינה מוסרית.

יציאת מצרים מוכיחה גם שלא אל אכפת. האל שמע את זעקותיהם של בני ישראל, ראה את סבלם וגאל אותם. אבל אלוהי ישראל שפעל ביציאת מצרים הוא אלוהי העולם כולו; אהבתו של האל מקיפה את כל המין האנושי. המעורבות האלוהית אצל בני ישראל היא ביטוי מוחשי לאהבת האם האוניברסלית של האל. בהיסטוריה היהודית הפכה המוסריות של יציאת מצרים, שממנה נובעים מוסר יהודי וטקסים יהודיים, לאוניברסלית והוחלה על מעגלים הולכים ומתרחבים של המין האנושי. אף המשיח ומושג המלכות המשיחית משתמעים בעצם מן הדגם של יציאת מצרים עצמו. הגאולה המשיחית היא יציאת מצרים בהגדלה.

ההשלכה הראשונה של חוויית הגאולה היתה להבחין את העם היהודי. יציאת מצרים היא תחילתו של הקיום היהודי כעם קדוש, כלומר מיוחד. לאחר יציאת מצרים נשארת היהדות מעוגנת בהיסטוריה, ומנהגו של עולם נמשך כתמיד עם חוסר צדק, דיכוי, סבל. משום כך ישנו מתח עצום בין תפיסת העולם המתרפקת על יציאת מצרים לבין הנורמות הפועלות בכל יום. דבר זה מעמיד את היהודים המאמינים בסתירה עם העולם, בחוסר תיאום עם המציאות. הוא הופך את האמונה היהודית לעדות שיהודים צריכים להעיד ללא הרף, עד שישוכנע שאר העולם. וכך היהודים הם עדים, הם

37

עומדים מבחוץ, הם קוראים תיגר, ולעתים מזומנות הם מושא לפחד ולכעס. היהודים והיהדות אמנם מתפשרים עם המציאות של עולם שלא נגאל, אבל רמה מיוחדת של התנהגות מוסרית נתבעת בכל זאת – לעמוד באמות המידה של יציאת מצרים. דוגמה בולטת: "כי גרים הייתם בארץ מצרים. יהודים הצטוו להתייחס לאלמנה, ליתום, לנכרי, לחסר הנחלה – אלה שהם פגיעים ושוליים בכל חברה שהיא – ברחמים, נדיבות ואהבה. האדמה חולקה לכל המשפחות. חובות נמחקו בסוף שנת השבתון כדי שאף אחד לא יצטרך לאבד את נחלתו למעקלים. אם בכל זאת היה צורך למכור את הנחלה, אזי הצטוו קרובי המשפחה לגאול אותה. ואחרון, אם כלו כל הקיצין, הוחזרה האדמה לבעליה המקוריים בשנת היובל, כדי שאף אחד לא יישאר חסר נחלה לתמיד.

ועם זאת, חוויית הגאולה איננה מוחקת את המציאות. התנ"ך עצמו מתאר באריכות מסוימת כיצד נשאו איתם העבדים היהודים המשוחררים את הצלקות המוסריות שלהם, את התלות ואת הייאוש של מעמד העבודות גם לתוך החירות. למעשה, פרעה נותר בשלטון וניסה לבטל את יציאת מצרים. דבר זה הוביל לניפוץ הסופי של מעצמתו בים סוף. בכל זאת, התנ"ך מספר שמעצמות רבות נשארו בעולם והמשיכו לקיים מדיניות דומה לזו של פרעה – עמלק, מדיין, מואב, האמורי וכן הלאה.

לא, יציאת מצרים לא השמידה את הרוע בעולם. מה שעשתה היה להקים תפיסת חיים חלופית. ללא יציאת מצרים, היו בני האדם משלימים עם הרעות הקיימות

בעולם. יציאת מצרים מבססת מחדש את חלום השלמות ובכך יוצרת את המתח שחייב להתקיים עד שהמציאות תיגאל. האירוע המכונן הזה עוד לא הפך להיות מציאות תמידית, לא עבור היהודים ולא עבור העולם כולו, אבל הוא מורה את הדרך לעבר המטרה הסופית שאליה צריכים להגיע ההיסטוריה והחיים כולם. כך, ההיסטוריה נחשבת, אבל איננה קובעת את אמות המידה; היא משהו שיש לחיות אותו, אולם לקרוא עליו תיגר ולהתגבר עליו.

מן הדגם של יציאת מצרים משתמע כי שותפות בין האל לבין האנושות תביא את התמורה בעולם. למרות האדרתם של האל ושל העוצמה האלוהית בסיפורים המקראיים, האל תלוי, בעצם, מבראשית, בעדות אנושית כדי שתהיה מודעות לנוכחות האלוהית. נגישותו של האל תלויה בהתנהגותם של בני ישראל. הברית היהודית, החלטתו של העם לחיות לפי יציאת מצרים, מראה על תלות הדדית. יתרה מכך, מכיוון שיציאת מצרים התרחשה בתוך ההיסטוריה, גם העידן המשיחי יישאר בתוך ההיסטוריה. הרעיון הזה עומד בניגוד להתפתחותה של המשיחיות הנוצרית. הנוצרים המוקדמים חוו את ישו כגואל שהלך ביניהם. מכיוון שחוו את נוכחותו הממשית של המשיח, היו הנוצרים רדופים על ידי הסתירות בין בואו, שאמור היה להביא את יציאת מצרים לעולם כולו, לבין המציאות של עולם שטרם נגאל. דרך

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

38 הדרך היהודית

אחת לפתור את הניגוד הזה היתה להכחיש שהמשיח אמנם בא. אבל עבור כמה מהם, חוויית בואו היתה חזקה מכדי שיוכלו להכחיש אותה. אז נבחנה פרשנות נוספת. איך שהוא, טבעה של הגאולה המשיחית לא הובן כמו שצריך; המשיח האמיתי איננו מצוי בעולם הפיזי החיצוני אלא בעולם הרוחני הפנימי. הנוצרים, המונעים על ידי הדיסוננס שבקיומו של עולם סובל ומלא בניצול לרעה של כוח, שינו בסופו של דבר את מושג המשיחיות עצמו. הם תרגמו את מושג הגאולה המשיחית למצב של גאולה אישית רוחנית, ובכך הוציאו אותו מתחומה של ההיסטוריה. בהגעתם לפתרון הזה הם פעלו לפי דגם יהודי מאוד של יציאת מצרים, אבל יישבו את הסתירות שבתוכו באופן שבסופו של דבר הרחיק אותם מן היהדות.

היהודים שנתרו יהודים, שנתרו נאמנים לאופיה ההיסטורי של יציאת מצרים, המשיכו להתעקש שהגאולה לא תוכל להתממש במלואה ללא שחרור חברתי, מדיני וכלכלי, בנוסף לסיפוק הרוחני.

מאיפה שואב עם ישראל את הכוח – את החוצפה – להמשיך להאמין בגאולה, בעולם שיוודע רעב המוני וגלות מדינית ופליטים חסרי כל? איך יכולים יהודים להעיד על תקווה וערך חיי אדם בעוד הם עצמם רדופים, שנואים, מפוזרים, מושמדים? מתוך הזיכרונות של יציאת מצרים: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך" (דברים טז, ג). המסורת היהודית מבינה את האידיאל המקראי הזה מילולית.

אבל ככל שאנשים מבינים יותר את לקחי יציאת מצרים, לקחים של ערך חיי אדם ושל אהבה, כך גדל כאבם כשהם חווים את הניצול המתקיים בעולם בדרך שגרה. עוצמת הסבל האנושי, שממשיך להתקיים כאילו מעולם לא היתה יציאת מצרים, קוראת תיגר על האמונה שהיתה אי פעם יציאת מצרים. העולם מקניט את המאמין ומעלה את האפשרות שהמחויבות ליציאת מצרים כובלת את ידי המאמינים. האם בשל חלום פורח תגביל חברה שמייחסת ערך עליון לכוח האישי את ההישגים האישיים? הקנטה זו מחייבת את חידושה המתמיד של האמונה ביציאת מצרים. רק כך לא יותרו היהודים על אמות המידה שלהם.

איך נוכל ליצור סדרה מתמשכת של חוויות של יציאת מצרים, שתהיינה חזקות מספיק כדי לפצות על השפעת הרוע הקיים? האתגר הוא ליצור חוויה של יציאת מצרים שתהיה חיה באופן מתמשך מספיק כדי לסתור, אבל לא למחות את חוויות החיים שעוד לא נגאלו. המטרה איננה לברוח מן המציאות אלא לקבל מוטיבציה לפעול כדי להביאה לשלמות. כדי להתמודד עם סתירות ולא להיכנע בקלות, על הזיכרון להיות חוויה אמיתית, משהו שמרגישים בעצמות, שטעמו נשאר בפה. זו

הסיבה שהרבה מן הדת היהודית הוא בעצם ניסיון לחיות מחדש את יציאת מצרים. "תזכור... כל ימי חיך, "אומרת התורה. חכמינו הוסיפו שאת סיפור יציאת מצרים יש לספר גם כל ערב. הכל כאילו שהתקווה תתפורר אם לא יאשרו אותה מחדש כל כמה שעות.

39

זיכרונות טקסיים של אירוע יציאת מצרים נכללים בטקסטים המקראיים שבתוך התפילין. סיפור יציאת מצרים, כולל שירת הים, שיר הגאולה על ים סוף, נאמר בתפילה כל יום, רגע לפני שהקהילה מאשרת בקריאת שמע ש"ה 'אלוהינו ה' אחד. "מהותו של אירוע יציאת מצרים מסופרת שוב, וברכת הגאולה נאמרת, מיד לפני שיהודים נעמדים לתפילת הלחש היהודית המרכזית לבקש על צרכיהם האישיים והקהילתיים. הציצית הנלבשת כל יום מזכירה אף היא את יציאת מצרים. באמצעות הלכות כשרות, בהן מקופלת בחירה והגבלה של מאכלים, מזכירים היהודים לעצמם כי האל הוציא אותם ממצרים כדי שיהיו קדושים ויוכלו להעיד בפני העולם. שבת היא זכר ליציאת מצרים; בכל שבוע, ביום השביעי, יהודים מצהירים מחדש על החירות שזכו בה ביציאת מצרים, בכך שאינם עושים מלאכה. אף המשרתים ובהמות העבודה משוחררים מעבודה ביום השבת.

הדגם הזה של לחיות מחדש מראה את הקו הדק שקיים ביהדות בין קודש לחול. קיום חג הפסח, ההנצחה השנתית של יציאת מצרים, נראה כאילו כולו התנהגות טקסית או קדושה: "יש בו מאכלים מיוחדים – מצות ומרור, ויש בו מאכלים אסורים – חמץ, זהו זמן קדוש שבו העבודה אסורה ונדרשים קרבנות ותפילה. ועם זאת, הרעיון של לחיות את יציאת מצרים מחדש מתרגם גם ישירות לפעילות פוליטית במובן של הפלת עריצים ושחרור עבדים, התנהגות כלכלית במובן של חלוקת קרקעות לכל המשפחות, התנהגות משפטית במובן של צדק לנכרים וליתומים.

תפקידו הפסיכולוגי של קיום המצוות הוא לאשר ולחזק את האמונה שיציאת מצרים אכן התרחשה. אבל טועה מאוד מי שרואה את הדגם של לחיות מחדש במונחים פסיכולוגיים טהורים. ביסוד המערכת הטקסית של היהדות יש טענה

מטאפיזית לגבי טבעה של המציאות – u8211 ובמיוחד טבעו של הזמן. יציאת מצרים מלמדת

אותנו שההיסטוריה איננה מעגל אינסופי החוזר על עצמו, לא מתקדם אף פעם – אלא זרם של זמן שיש לו כיוון. ההיסטוריה איננה מחזוריות חסרת משמעות אלא שביל שלאורכו פועלת השותפות האלוהית-אנושית כדי להביא לשלמות בעולם. הזמן הוא קווי, לא רק מעגלי; כל בני האדם צועדים לקראת אחרית הימים, שבה יושגו השלום והכבוד הסופיים עבור המין האנושי.

במשך כל הדורות היתה התפיסה הזאת של ההיסטוריה מקור עצום לתקווה, והיא דרבנה בני אדם למאמצים אדירים כדי לשפר את תנאיהם. במיוחד בתקופה המודרנית, התפיסה הזאת בצורותיה המחולנות הניעה את הליברליזם על הבטחותיו לקדמה, ואת הרדיקליזם המהפכני עם ציפיותיו לפריצות דרך ואפילו לאפוקליפסה. אבל בהבנה התרבותית המודרנית, הזמן נתפס כקווי בלבד; ברגע שחיים אותו, הוא נגזז. משום כך ישנה נטייה חזקה להתייחס לעבר כלא רלוונטי. ואומנם, תנועות מודרניות רבות מבטלות את הזמן הקדוש כהשלכה ותו לו, כאופיום להמונים. ועם זאת, היהדות מתעקשת שהעבר נגיש ועדיין קובע אמות מידה. היהדות מייחסת לו

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

40 הדרך היהודית

חשיבות כאפיק עדכני של גישה אל הנצחי וכמקור של תקווה והתחדשות להמונים. באמצעות מחזור החגים של השנה וטקסים אחרים, ניתן לזמן את העבר כדי שיעניק משמעות להווה. פסח, יציאת מצרים, אינו איזו חוויית עבר עתיקה; הוא מציאות הווה. טעמה של השלמות בפסח או בשבת גורם לאי נוחות; הוא מונע מן היהודי או היהודיה להיכנס לאיזון עם המציאות הנוכחית שהם חיים בה. כך, באופן יהודי דיאלקטי אמיתי, הזמן הוא הן קווי והן מחזורי. הטענה המשתמעת של פסח היא

שבזמן ובטקס הקדושים יכולים המאמינים לצאת אל מחוץ לזרם של הזמן הרגיל, זמן החולין, ולחיות מחדש את יציאת מצרים עצמה.

ההמחזה מחדש

פסח הוא הניסיון האולטימטיבי לערב את בני האדם בחוויה של יציאת מצרים. ביום השנה להתרחשותה, יציאת מצרים כולה, מעבודות לחירות, מומחזת מחדש בשיר, סיפור, מאכל ולבוש, כך שהיא נחווית כהתרחשות ממשית. למרות שמספר מודלים להמחזה מחדש מצויים במקרא, נותר לכל דור ולכל משפחה ליצור את החוויה הכוללת. פנים יומיומיים ושגרתיים של החיים, אוכל, עריכת השולחן, בישול, לבוש, שיחה, שירה, מעוצבים ומחוברים כדי ליצור מציאות טרנסצנדנטית. מה יכול להיות שברירי יותר מאשר בשר ודם והחוט הנידף של המילים? ועם זאת, ביחד הם מקימים יסודות כל כך חזקים, שהם יכולים לשאת את משקלו של הדחף בן מאות השנים להביא את העולם לשלמות.

המטרה היא לחזור אלפי שנים לאחור ולחוות, ראשית כל, את המרירות והייאוש המוחצים של העבודות, ואז, מיד לאחר מכן, את השחרור הפרוע, המאושר של החירות. ההמחזה מחדש נמשכת שבעה ימים, שמונה ליהודים שומרי מסורת בחוץ לארץ. בלילה הראשון, ליל הסדר, תוך שימוש בהגדה, ממחיזה המשפחה מחדש את ליל היציאה הממשית ממצרים.

כשהוא מומחז כראוי, הסדר מהווה את שיאו של השחרור. בלילה הזה הנשייה מוותרת מחדש על קרבנה. העריצות ורצח העם של פרעה מתהלכים שוב חופשיים בעולם. אבל העם היהודי קם ויוצא אל הארץ המובטחת – עבדים מחדש, בני חורין מחדש, נולדים מחדש.

שתי מצוות מרכזיות של חג הפסח עדיין מקוימות על ידי רוב היהודים. אחת היא סילוק החמץ ואכילת מצות ומצוות הקשורות לכך; השנייה היא הסיפור מחדש של יציאת מצרים, בהגדה בליל הסדר ובקריאת התורה בבית הכנסת. בתקופת המקרא היתה מצוה מרכזית שלישית: הבאת השה לקרבן הפסח. המשפחה כולה היתה מצטרפת לקרבן משותף אחד. גודלו של השה נבחר כדי להספיק למשפחה (או משפחות קשורות ואורחים) באותה ארוחה. איש לא אכל לבד בערב הזה, ואסור היה להותיר דבר מן הקרבן. אם למישהו לא היתה משפחה, הוא

41

הצטרף לחברים או למשפחה אחרת כדי שתהיה קבוצה שתחלוק את הגדי במלואו. אחד מן הסממנים הבולטים של חירות הוא היכולת הזאת לסולידריות. עבד חושב רק על עצמו ועל הארוחה הבאה. החיזוק המתודש של היחידה המשפחתית היה הסימן הראשון לכך שבני ישראל מכינים את עצמם לחירות.

המסורת היהודית הבינה את קרבן השה כשלב הראשון בשחרור. אפילו כאשר אלוהים הוא הגואל, החירות איננה יכולה פשוט להינתן מלמעלה. על בני האדם להשתתף בשחרורם שלהם. לפי המסופר במקרא, בעשירי לחודש ניסן פעלו העבדים העבריים בפעם הראשונה ביוזמתם שלהם) על פי הוראותיו של משה במקום אלה של פרעה) והקריבו שה כדי שיוכלו לזרות את דמו על המשקוף ולהינצל מן המכה האחרונה. בגלל שהשה היה מקודש למצרים, הקרבתו לאלוהי העברים היוותה מעשה של הבהרה עצמית ושל יציאה נגד האדון.

בימי התנ"ך היה קרבן הפסח כה מרכזי, עד שהמילה פסח, ללא תוספות, יכלה להתייחס הן לקרבן והן לחג. פירושה של ההימנעות מלהצטרף לארוחת קרבן הפסח היה כרת מן העם היהודי, הכחשת הגורל והחוויה המשותפת של העם. כשחרב בית המקדש ובא הקץ על הקרבנות כולם, נקרע המעשה הטקסי המרכזי מתוך חג הפסח, ולכן הרחיבו היהודים הרבנים את כל הטקסים האחרים כדי שיתמקדו בהעברת מוסר ההשכל של החירות. מה שהקרבן הטקסי במקדש לא יכול u1492 היה להשיג במלואו, הסדר, על ההשתתפות שבו, יכול גם יכול.

בימינו, מוזכר קרבן הפסח על ידי הזרוע בקערת הפסח. ישנה גם מסורת שלא לאכול בשר צלוי יבש בליל הסדר. מכיוון שקרבן הפסח נצלה, היעדרו של בשר כזה

מדגיש את הקרבן החסר (קריאת התורה של החג גם היא כוללת תיאור של הקרבן).

התכונות לחירות

החירות איננה ניתנת ביום אחד או מושגת בן לילה. בית העבדים הוא בתוך האדם; הוא מתלווה אליו אלא אם כן הוא מוכן פסיכולוגית להיות בן חורין. נובע מכך שעל בני האדם להכין את עצמם, באופן מנטלי ופיזי, לפני שיוכלו להיות מחדש את חוויית השחרור. במסורת היהודית, ההתכונות ליציאת מצרים מתחילה חודש לפני החג עצמו. נהוג להתחיל ללמוד את חוקי הפסח וטקסיו שלושים יום לפני החג. הצעד השני בהתכונות הוא להתחיל לאסוף מעות חיטים, קרן למצות, יין ומאכלים אחרים הנחוצים לעניים כדי לחגוג את הפסח כמו שצריך. כל החגים והחגיגות היהודיים הם הזדמנויות לחלוק עם הנצרכים.

ההכנה הפסיכולוגית להוצאה לחירות מתמקדת בסילוק החמץ. לחם הוא תוצר של דגנים שתפחו והחמיצו. ההחמצה מושגת על ידי הוספת נוזלים ו/או שמרים לבצק, ואז אפיינו, תוך שניתן די זמן לתהליך ההחמצה. החום והתגובה הכימית מכניסים אוויר אל תוך הבצק וגורמים לו לתפוח. התורה מזכירה שביציאת מצרים

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

42 הדרך היהודית

נאלצו בני ישראל להכין את האוכל בחיפזון, ברגע האחרון. בימי קדם המאכל המרכזי היה לחם; בני ישראל אפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות כי לא חמץ, כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה (”שמות יב, לט”). כיום אוכלים יהודים מצות כדי להזדהות עם היציאה הזאת לחירות. הפניית הגב לכל סוגי החמץ הפכה להיות מטפורה מרכזית ליציאה מעבדות.

חמץ הוא המונח הטכני בעברית לאחד מחמשת מיני דגן (חיטה, שעורה, כוסמת, שיבולת שועל ושיפון) שעורבב עם מים והורשה להחמיץ. ההחמצה לוקחת בדרך כלל שמונה-עשרה דקות, בהנחה שהתערובת איננה מעובדת או נילושה בזמן הזה. כהכנה לפסח, יהודים שומרי מסורת מסלקים לגמרי את החמץ – לא רק לחם, אלא כל סוג של חמץ – מן הבית ומן התפריט. זוהי הצהרה סמלית של התנתקות מן הקיום המשועבד הישן וכניסה למצב החדש של חיים כבני חורין. השבר המוחלט עם התפריט הקודם הוא הביטוי החיצוני לשבר הפנימי עם העבדות והתלות. עבור החוגגים בני ימינו, זהו צעד קריטי בתהליך השחרור, שמוביל, בסופו של דבר, לחירות.

בהרחבת המטפורה, החמץ הפך לסמל של מה שהורשה לשכב מבלי שנגעו בו. החמץ מסמל שגרה ממיתה u1493 ומעופשת; סילוקו הפך להיות סמל של רענון וצמיחה בחיים. מכיוון שחג הפסח חל באביב, הניקיון היסודי של הבית כדי לסלק את החמץ הורחב בקלות לניקיון אביב מקיף. סילוק העיפוש שהצטבר וידו המתה של החורף, ניקוי הבית והחלפת הכלים הפכו לתפאורה פסיכולוגית להמחזה מחדש של השחרור. ניקוי הבית הפך לחלק מתהליך קוסמי.

ההלכה היהודית לא רק אסרה על אכילת חמץ אלא אסרה על נוכחותו במהלך חג הפסח. אסור היה לו להימצא בבית או אפילו להיראות בו בתקופה זאת. ייתכן שמטרת האיסור היא להדגיש את הניגוד המוחלט שבין התחום שבו יציאת מצרים היא החוק, לבין העולם הפועל לפי הסטטוס קוו. יהיה די זמן בברית השבועות להשלים עם הטבע האנושי או במסע של סוכות להתפשר עם הרוע המבוסס בעולם. בחג זה, חג המהפך, התורה מבקשת לצייר קו בחול. בחרו באל החירות או בחרו באילי הדיכוי. אם תבחרו בחירותו של האל, אזי כל שארית קלה שבקלות של דיכוי העבר, אין לה מקום בחייכם.

איסור החמץ הנו מרחיק לכת ביותר. לא רק לחם ועוגיות נאסרו, אלא גם ויסקי, בירה ומשקאות המיוצרים מאחד מחמשת מיני הדגן האסורים נחשבו גם הם חמץ. לפי המנהג האורתודוקסי, האיסור מורחב גם כדי לכלול כל מוצר שבו חמץ הוא רק רכיב (תערובת חמץ). כשכמעט כל חומר אסור אחר מתערבב בטעות עם חומר כשר, ניתן עדיין לאכול את המוצר הכשר אם הרכיב הלא כשר בטל בשישים – כלומר,

מהווה פחות מאחד חלקי שישים מן המוצר הכשר. אבל אם דבר מה מעורב אפילו בשאריות הזעירות ביותר של חמץ (פחות מחלק אחד לאלף), הוא אסור לשימוש בפסח.

43

מכיוון שהדינמיקה הרגשית הפועלת בחוקי הכשרות המיוחדים של פסח היא ניסיון להמחזיז הימנעות מוחלטת מחמץ, התמידו היהודים בחיפוש אחר דרכים נוספות לבטא את הסילוק. בימי הביניים, שמו לב לכך שדגנים נוספים מלבד חמשת המקוריים נטחנו כדי לייצר קמח למאכל. למרות שהדגנים האלה אינם מחמיצים, אפשר לייצר מהם חומר הדומה לקמח או ללחם. המוצרים הללו דומים למוצרי חמץ. כך, בקהילות יהודיות אשכנזיות (צפון אירופאיות), מוצרים שיוצרו ממניעי שעועית שונים, אפונים, אורז, תירס, בוטנים, חרדל וכדומה נחשבו 'חשודים' בשל דמיונם לחמץ והתווספו לרשימה האסורה. בגלל שהמאכלים הללו לא היו באמת חמץ, נאסרה רק אכילתם. השימוש בהם בצורותיהם הבלתי אכילות (עמילן תירס לגיהוץ חולצות למשל) לא נאסר. מעניין שקהילות ספרדיות (באזור המזרח התיכון וחצי האי האיברי) מעולם לא העלו על דעתם את הקישור הזה (מלבד כמה קהילות תורכיות הנמנעות מאורז). דבר זה מסביר U1502 מדוע ספרדים אדוקים ושומרי מצוות אוכלים בפסח מוצרים שאשכנזים אדוקים באותה מידה אוסרים לחלוטין.

המטרה בפסח היא השגת סביבה חופשית לגמרי מחמץ, ועל כן כל מקום שבו היה חמץ בשימוש (בוודאות או שלא) נבדק ביסודיות ומנוקה, שמא יישאר איזה חמץ מאחור. בבתים שומרי מצוות, החיפוש הזה מדוקדק כל כך שהוא דומה לצורך לייצר שבבי מחשב בסביבות שהן לגמרי נקיות מאבק כדי להימנע מפגמים או מכשלים בהפעלה.

ישנו סיפור על הרב יהושע מקוטנה, רב מזרח אירופאי בן המאה התשע-עשרה שנחשב מומחה לדיני איסור חמץ. אשתו ניקתה את משטחי המטבח ושפכה עליהם מים רותחים על פי חוקי כשרות מחמירים. היא הוציאה כל ספר בספריה ופתחה אותו כך שהדפים נפרשו ושחררו כל פירור חמץ שעשוי היה ליפול לתוך הספרים כשמישהו אכל תוך כדי קריאה. ואז, בקנאות יתר, היא לקחה את הספסל החביב על הרב, קרצפה אותו ושפכה עליו מים רותחים. הרב המסכן התיישב על ספסל חם ורטוב, זינק בבהלה, ואמר לה, "למה עשית זאת? אין שום בסיס הלכתי למעשים כאלה. הרי השולחן ערוך איננו מחייב אותך להכשיר ספסל קריאה!" לכך השיבה אשתו בהחלטיות: "לו הייתי מקילה מספיק כדי לפעול לפי השולחן הערוך, הבית הזה היה כולו חמץ!" הרב צדק מבחינה הלכתית, אבל הרבנית ביטאה את הפסיכולוגיה של מאות שנים של יהודים ש'עשו' פסח.

בתחילה, החמץ ומוצריו נאכלו, הושלכו או ניתנו במתנה לפני הפסח. אבל כשגדלו כמיות החמץ (לכמויות מסחריות), ההיפטרות ממנו היתה עשויה לגרום אבידות כספיות כבדות. הליך חדש פותח כדי להקטין את העול הכלכלי: כמות סמלית של חמץ סולקה באמצעות שריפה, אבל חמץ יקר ערך או בלתי ניתן להחלפה ננעל במקום מוסתר ונמכר 'לגוי' כך שהוא לא היה בבעלות יהודית בזמן הפסח. עם הזמן נעשה נוח לסדר את המכירה באמצעות נציג. כיום התהליך מבוצע בדרך כלל יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

44 הדרך היהודית

באמצעות רב בית הכנסת. המכירה צריכה להסתיים עד השעה השישית ביום שלפני פסח.

במכירת חמץ מכינים חוזה המפרט את כל סוגי החמץ שאפשר למכור. מיקומו המדויק של החמץ נרשם, והוא מוחזר לקונה. כך ניתן לשמר את העיקרון שאסור להחזיק חמץ בבית. המוכר מייפה את כוחו של הרב לפעול כנציגו במכירת החמץ בכל תנאים שהם) החמץ איננו נמכר לרב, הוא נמכר על ידי הרב. (הרב אוסף את כל החמץ של כל המוכרים לחוזה-על ומסדר את מכירתו ללא-יהודי אשר מבין את הדקויות המשפטיות של החוזה.

מכיוון שסכום ערכו של החמץ כולו עשוי להיות גדול למדי, הרב מוכר אותו בדרך כלל באמצעות חוזה u1492 המגדיר תשלום מקדמה סמלית והבטחה לתשלום השאר. התשלום המלא והסופי נקבע ללילה שאחרי סיום החג. הרב מקבל זכות על הרכוש כפיקדון. אם התשלום האחרון לא ישולם, מדובר בכשל של הקונה. הבעלות החוקית על הרכוש עוברת במקרה כזה לרב, אשר מעביר אותה בחזרה לאלה שייפו אותו כבא כוחם. לו היה הקונה מחליט לשלם את התשלום האחרון הזה ולדרוש את מה שקנה, היתה מתעוררת בעיה. בדרך מסתורית, עוד לא קם לאורך כל ההיסטוריה לא-יהודי ששילם את התשלום האחרון הזה.

הרבנים היו עוינים כל כך לחמץ עד כדי כך שאם נשאר ליהודי חמץ כלשהו בפסח, הם פסקו שאסור להשתמש בחמץ הזה לעולם וגם לא להפיק ממנו איזה רווח או הנאה. יהודים שומרי מצוות קונים מוצרי חמץ חדשים מיד אחרי הפסח מלא-יהודים או מיהודים שמכרו בוודאות את החמץ שלהם לפני החג. בילדותי בבורו פארק, היו רוב המרכולים חלק מרשתות בבעלות יהודית. באותם ימים הם עשו עסקים כרגיל בימי הפסח. מרכול אחר, שהיה בבעלות לא יהודית, היה המרוויח הגדול מן הפסיקה הזאת, משום שקנינו את הדגנים שלנו שם מיד אחרי הפסח. במידה והם אינם יודעים בוודאות אם מלאי החמץ של המרכול היהודי אכן נמכר, מחכים יהודים שומרי מסורת ולא קונים שם חמץ עד שהם יכולים להיות בטוחים למדי שהובאה אספקת חמץ חדשה אחרי הפסח.

כהכנה נוספת, מנוקים מקררים, כיורים ושולחנות ביסודיות. תנורים ומשטחי הכנת אוכל מנוקים ומכוסים בנייר כסף או בחומרים אחרים. לפי השיטה האורתודוקסית, נעשה שימוש בסירים, כלים וסכו"ם מיוחדים לפסח משום שהכלים של כל השנה עשויים היו לספוג איזה שיירי חמץ. מכיוון שהמעבר הזה איננו תמיד אפשרי, או שמשפחה אינה יכולה להרשות לעצמה את הכלים הנוספים, נעשה שימוש בתהליך של הכשרה. עיקרון ההכשרה אומר שהתהליך שבו חומר נספג לתוך כלי הוא אותו תהליך שבו הוא מסולק ממנו. אחרי ניקיון יסודי של כל חמץ הנראה לעין על פני השטח, מסולקים שיירי החמץ על ידי ניקוי או חימום המקבילים לשימוש המקסימלי

45

שעשוי היה לגרום לספיגת החמץ. התנור, למשל, מנוקה ביסודיות בחומרי ניקוי כימיים ולא משתמשים בו למשך עשרים וארבע שעות. לאחר מכן הוא מחומם לחום המקסימלי שלו ומושאר דולק למשך מספר שעות, או כאורך השימוש המקסימלי שעושים בו במשך השנה.

מבערי הכיריים מנוקים ביסודיות והלהבה מודלקת למשך שעה לפחות (הם מאדימים מחום). בכיריים חשמליים מנוקה חוט הלהט באותו אופן. מכיוון שתנורי מיקרוגל אינם מייצרים חום רב במהלך הבישול, הם מוכשרים על ידי ניקיון יסודי, המתנה u1513 של עשרים וארבע שעות, ואז אידוי עם סיר של מים רותחים. על פי אותו עיקרון של טיהור בחום, כיורים מוכשרים על ידי מזיגת מים רותחים על כל המשטחים; לאחר מכן מונחות רשתות על תחתית הכיור למשך תקופת החג, כדי למנוע מגע בין כלי הפסח לבין משטח שהיה בשימוש במשך כל השנה. כלים של כל השנה שמשמשים בהם ישירות על האש ללא תיווך מים (מחבתות, כלי מנגל) מחייבים הלבנה, כלומר חימום עד שיזהרו באש. סירים וסכו"ם מוטבלים כליל במים רותחים. כלי חרסינה אינם יכולים להיות מוכשרים משום שהם נחשבים סופגים מכדי שאפשר יהיה לסלק מהם את החמץ. כלי זכוכית מוכשרים באמצעות שרייתם במים קרים למשך שבעים ושתיים שעות, כשהמים מוחלפים בכל עשרים וארבע שעות (על המים להגיע עד מעל פני הכלי). כלי זכוכית בעלי צוואר צר אינם יכולים להיות מוכשרים, וכמוהם גם כלי פיירקס ששימשו ישירות על האש. להבים המורכבים על מקצפים או מעבדי מזון ממונעים מוחלפים, אבל קודם נפתחים בתי המנוע כדי שאפשר יהיה להבריז את החמץ מן הסלילים.

אם כל זה נשמע מוגזם, יש להבין שהכל צמח מתוך רצון עז להתחיל באמת בחיים חדשים. אפשר לדמות את כל התהליך הזה של חמץ להכנה לשיגור טיל לחלל: המטרה

היא המראה מוצלחת אל החירות. הספירה לאחור מתחילה ביום שלפני פסח.

עשרים וארבע שעות עד פסח!

בליל י"ד בניסן, אחרי חשיכה, מיד אחרי צאת הכוכבים אם אפשר, עובר הבית בדיקה אחרונה. זו ידועה כבדיקת חמץ. בדיקת החמץ היא לא רק טקס. כל חדר נבדק בקפידה לחיפוש חמץ, בדרך כלל לאור נר, אולם השימוש בפנס עשוי להיות בטיחותי יותר. ערכות מסורתיות כוללות נר, נוצה לטאטוא וחמץ ושקית לאיסופו (הטקסט המלא של הטקס מצוי בהגדה). מצוין לערב ילדים בטקס זה. אפשר להציע פרסים לאלוף מוצאי החמץ, לילד-שלא-הצית-את-כיסוי-המיטה-השנה, או פשוט כסף מזומן (מצא חמץ, קיבל מעות). לפי המסורת מוחבאות 'מספר חתיכות חמץ מראש כדי להבטיח שהחיפוש יהיה מוצלח ושהברכה לא תיאמר לבטלה. אחרי בדיקת החמץ שמים בצד את כל החמץ שמתוכנן להיאכל לפני זמן הסיום ואז מפקירים ומבטלים כל חמץ אחר שלא נמכר ושעשוי עדיין להיות בבית. בשלב הזה משפחות מאורגנות-היטב כבר

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

46 הדרך היהודית

העלו לארונות את הכלים של כל השנה. כלי אוכל, סכו"ם וכלי בישול מיוחדים לפסח מוצאים מן הארונות.

עוד תשע שעות: עד השעה הרביעית של אור היום נפסקת כל אכילת החמץ. עם זאת, נמנעים עדיין מאכילת מצה, כדי שהטעימה הראשונה של המצה (החירות) בליל הסדר תהיה רעננה ומרגשת u1499. כל החמץ הלא מכור שנותר בבית מסולק באמצעות שריפה אם אפשר, או באמצעי השמדה אחר. לאחר השריפה נאמר שוב נוסח הביטול, הפותח במילים "כל חמירא."

עוד שבע שעות: יפוי הכוח לרב למכור את החמץ ללא-יהודי צריך להינתן עד השעה השישית משום שלוקח זמן לבצע את המכירה (בדומה לכך, מחכים זמן מה לאחר החג כדי שהרב יוכל לתבוע מחדש בעלות על החמץ). בשעות האחרונות נהוג להכין את שולחן הסדר ואת מאכלי הפסח, להתרחץ ולהחליף לבגדי חג ולהיכנס לאווירת הפסח. בבתים יש בדרך כלל תווה ובוהו מוחלט בשלב הזה, עם כל הלחצים של הספירה הסופית לאחור.

מנהג נוסף של שחרור התפתח גם הוא ליום האחרון שלפני פסח. בנים בכורים צמים עד לשקיעה; הורה יכול לצום בשם בנו הבכור, אם הבן עדיין ילד. מעשה זה מסמן הכרת תודה על כך שהילדים היהודים ניצלו כאשר בכורי מצרים מתו במכה העשירית. כתחליף לצום, התפתח מנהג לפיו הבן הבכור משתתף באירוע מיוחד המכונה סיום. אדם או קבוצה מסיימים בציבור ללמוד מסכת מן התלמוד, ואז מזמינים את כולם להשתתף בסעודת מצוה – סעודה חגיגית לכבוד המאורע. אלה שמשתתפים בסעודה מורשים לאכול גם במשך שאר היום.

לחם החירות

ממש כפי שהימנעות מחמץ הנה הצהרה סמלית על השארת העבדות מאחור, כך מהווה אכילת המצה את הביטוי הקלאסי של הכניסה לחירות. המצה היתה המזון שבני ישראל לקחו איתם בצאתם ממצרים. ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עגות מצות כי לא חמץ, כי גרשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה, וגם צדה לא עשו להם ("שמות יב, לט). לפי הפסוק הזה, המצה היא הלחם הקשה שהיהודים אכלו בתחילת דרכם במדבר, משום שזינקו לחירות מבלי להתמהמה. עם זאת, למצה יש מסר מורכב יותר מאשר "חירות עכשיו". "המצה, שעשויה רק מלחם ומים ללא שמן, שמרים או רכיבי העשרה, משחזרת את "לחם העוני" ("דברים טז, ג) והתזונה המעטה שניתנה לעברים במצרים על ידי אדוניהם המנצלים. כמו המרור שנאכל בליל הסדר, היא מייצגת את ההשפלה והסבל של בני ישראל. המצה הנה, אם כך, הן לחם החירות והן הלחם הקדמוני של העבדות. אין זה יוצא דופן שעבדים לשעבר מהפכים את סמל השעבוד עצמו כדי לבטא את הדחייה שהם דוחים את הערכים של אדוניהם. אבל ישנה משמעות עמוקה יותר בסמליות

הכפולה של המצה. קל היה להציב דיכוטומיה ברורה: המצה היא הלחם של דרך יציאת מצרים, לחם החירות; החמץ הוא הלחם שנאכל בבית עבדים, במצרים. או להפך: המצה היא לחם העוני, מאכל של עבדים; החמץ הוא המזון העשיר והרך שבני חורין מרשים לעצמם. ההנגדה הזאת תהיה פשטנית מדי. החירות היא בתודעה, לא בלחם.

ההלכה מדגישה את הזהות בין החמץ והמצה על ידי הדרישה ההלכתית שאת המצה חייבים לייצר רק מאותם דגנים שיכולים להפוך לחמץ – כלומר, אלה שמחמיצים ותוססים כאשר מערבבים אותם במים ומניחים אותם לעמוד. האופן שבו בני האדם מכינים את הבצק הוא שקובע אם הבצק הזה יהפוך לחמץ או למצה. האופן שבו רואים את המצה הוא שקובע אם זהו לחם החירות או השעבוד.

הנקודה הנה דקה אבל מהותית. כדי שתתממש במלואה, על יציאת מצרים לכלול מסע פנימי, לא רק צעידה בדרך ממצרים. ההבדל בין עבדות לחירות איננו שעבדים חיים בתנאים קשים בעוד שבני חורין חיים בנוחות. הלחם בשני המקרים נותר קשה באותה מידה, אבל הפסיכולוגיה של בני ישראל עברה תמורה מוחלטת. כשהקרום הקשה ניתן להם על ידי אדונים עריצים, המצה שהם אכלו בפסיביות היתה לחם העבדות. אבל כאשר היהודים הלכו ממצרים אל הארץ החדשה, המצה שהם אכלו הפכה לחם החירות. לאכול לחם שלא תפח במקום לחכות לו שיחמיץ, הקרום הקשה הזה הפך להיות לחם החירות. מתוך פחד והיעדר אחריות, מסתגל העבד ליחס עוין. מתוך כבוד עצמי ונחישות לחיות כבן חורין, הפרט מוכן לקחת על עצמו כל משא שהוא.

רבי לוי יצחק מברדיצ'ב, שניתוח המציאות שלו האיר תמיד את בני ישראל באור חיובי, התעקש שנכונותם של בני ישראל להיכנס למדבר עם לחם קשה ממישיכה לעורר את אהבתו של האל. לוי יצחק שאל: מדוע התורה ממישיכה לקרוא לפסח חג המצות בעוד שהיהודים מכנים אותו חג הפסח? מפני שכמו נאהבים, הם מדגישים כל אחד את מעלותיו של השני. ישראל משבחים את האל אשר פסח על בתי היהודים בהחריבו את מצרים. האל משבח את היהודים שהלכו באמון מלא מתוך המישור הפורה של מצרים אל תוך המדבר השומם עם לחם צר בלבד.

המסורת דורשת בפירוש אכילת מצה רק בלילה הראשון של חג הפסח (המקפידים על דיאטה ישמחו לשמוע שבמהלך שאר ימי החג, הדרישה היחידה היא לא לאכול חמץ). אכילת לחם קשה במהלך חג החירות מגבירה את ההערכה לטעמה של החירות ומעוררת אמפתיה לאלה שנמצאים עדיין במצוקה. בליל הסדר פותח הסיפור מחדש של סיפור יציאת מצרים במשפט "הא לחמא עניא דאכלא אבהתנא בארעא דמצרים" – זה לחם העוני שאכלו אבותינו בארץ מצרים. ההשלכה המוסרית נובעת מיד: "כל דכפין ייתי ויאכל; כל דצריך ייתי ויפסח. השתא עבדי, לשנה הבאה בני חורין – כל מי שרעב שיבוא ויאכל, כל מי שצריך שיבוא וישתתף אתנו בפסח. השנה [אנחנו]

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

48 הדרך היהודית

עבדים, לשנה הבאה [מי ייתן ונהיה] בני חורין. הקרום הקשה מצווה עלינו לסייע לעני, לזר, לחיצוני.

התורה קובעת: "ושמרתם את המצות (שמות יב, טז). פסוק זה מפורש כהוראה לשמור מפני החמצה במשך תהליך הכנת המצות ואפייתן. מכיוון שההחמצה לוקחת שמונה-עשרה דקות, מצות שנשמרו כראוי יאפו בתוך מסגרת הזמן הזאת. כל חתיכות הבצק שלא נאפו מורחקות לפני שמוכנסת האצוה הבאה. רק במאה השנים האחרונות החליפו המצות העשויות במכונה את רוב המצות האפויות או המוכנות ביד, ולא בלי התנגדות משמעותית.

בקרב יהודים שומרי מסורת הורחבה משמעות המושג של שמירת המצות כך שכל הרכיבים מוקדשים ממש מההתחלה למטרה המוצהרת של קיום מצוות אכילת

מצה. ישנם יהודים המנסים להשיג – לפחות ללילה הראשון של חג הפסח – מצות שהיו תחת השגחה רצופה מרגע קצירת החיטה ועד לאפייה. מצות אלה ידועות בשם מצה שמורה – כלומר, מצות שנשמרו במיוחד. מכיוון שהשוק מוגבל, הכנת המצה השמורה מוטלת בדרך כלל על אופים לא מסחריים. כמו יין מובחר ונדיר, גם אלה עולות יותר ויש להזמין במיוחד.

אם המסורת הזאת נראית לכם מייאשת, זכרו שאנו מגיעים עכשיו לדקויות, ואפשר, כמו בכל דבר, להיות מומחה ומדקדק בהלכה. (למשל, ישנן שתי רמות של מצה שמורה: עשויה ביד ועשויה במכונה). המבינים מתעקשים שזרמים חסידיים שונים מכינים מצות שטעמן שונה מעט אלא מאלה.

אכילת מצה שמורה דורשת איזו מידה של עוז-מעיים. עם זאת, אם אתם אוהבים את החיים על הקצה, כדאי שתתארגנו לקנות מצה שמורה אפויה ביד, המיוצרת על ידי ישיבות וזרמים חסידיים שונים. המצה הרגילה, העשויה במכונה, נראית לעתים קרובות נעימה מכדי להיות באמת לחם עוני, בעוד שהמצה הזו, האפויה ביד, תתן לכם את הטעם הישן ההוא של העבדות.

לחיות מחדש את יציאת מצרים:

ליל הסדר כארוחה של יציאת מצרים

כשהערב הופך ללילה, מדליקים נרות ומכניסים את הזמן הקדוש של השחרור. שתי הברכות, להדליק נר של יום טוב ו"שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", מעמיקות את התחושה שהגאולה נמצאת באוויר. התפילה בבית הכנסת מעמיקה אף היא את האווירה הזאת; בתפילת העמידה המרכזית מתואר חג הפסח כ"זמן חירותנו". אבל ארוחת הסדר היא האמצעי החזק ביותר לשחזור יציאת מצרים. ארוחת הסדר מתקיימת בלילה הראשון של פסח (או בשני הלילות הראשונים, בקהילות שומרות מסורת מחוץ לישראל). הסדר הוא ארוחה משפחתית. דבר זה מסביר את הפופולריות הרבה שלו. למעלה מתשעים אחוז מן היהודים האמריקנים מדווחים שהם משתתפים

49

בסדר כל שנה, וכך גם כמעט שמונים אחוז מן היהודים בישראל. אבל מאחורי חזות של אכילה וחברותיות נעימה, מתגלה דרמה פדגוגית מדהימה. תסריט הסדר מכתוב את הפעולות שבאמצעותן מחקים המשתתפים את תהליך היציאה לחירות. בפרטיו, וחשוב מכך, בעצם המבנה שלו, מעורר ליל הסדר את החוויה של מעבר מעבדות לחירות, ומציע הגדרה של טבעה של החירות.

אופיה המשפחתי של הארוחה איננו מקרי; הוא חלק מרכזי מן המסר. מה קורה בליל הסדר? בשלב הראשון, נכנסים מחדש לעולם העבדות באמצעות חוויות מזון וסיפור. לאחר מכן מגיע שלב המעבר לחירות, כשהארוחה הופכת בהדרגה להיות הסעודה החגיגית של בני חורין. עם ההגעה לחירות, למשתתפים יש תחושה עזה של הערכה ושל הכרת תודה. אז מלמד הסדר שהחירות מחייבת פרנסה וטיפול באחרים, בעיקר בני משפחה. אחריות שכזאת גורמת לעתים קרובות תסכולים יומיומיים, אבל בהשוואה לעבדות...

מסימניה של החירות הם שכן החורין יכול להיות בעל משפחה, ליהנות מסעודה ביחד עם חבריה, לדאוג לה ולהגן עליה. עבד איננו יכול לקיים משפחה. השפחה עומדת לרשותו של האדון; האבהות על הילדים מוטלת בספק. עבד איננו יכול להגן על ילדיו מלהימכר, או מדברים גרועים מזה. היכולת לשבת ביחד כמשפחה בליל הסדר ולשיר שיר של יציאה לחירות היא בעצמה הכרזת החירות החזקה ביותר. בשלב הראשוני, העבד כמה לחזור לשעבוד. בייחוד בתקופת המעבר, העבד חושב כי החירות היא הזכות להיות חסר דאגות או לנצל אחרים ולהשתרר עליהם, כפי שנעשה לו עצמו. אבל חירות אמיתית משמעה לקבל את מוסר האחריות. המשפחה היא סמל עצום של המחויבות הזאת. החירות אין פירושה להימנע מהתקשרות או להיות חופשי מדאגות. החירות פירושה לבחור בחופשיות את המחויבות ואת החובות המדגישות את אנושיותו של כל פרט; העבדות פירושה למלא הוראות שמכתיבים אחרים.

משמעותה של המילה סדר היא התקדמות טקסית. הסדר הוא כמו מסכת דרמטית שבה יוצרים מעשים סמליים ופולחניים, מציאות שמעבירה את השחקנים ואת הקהל דרך לקיחת בעלות מחודשת על יציאת מצרים. דבר זה עומד בסתירה לרוב הדרמות האחרות בחיים שבהן בני אדם הם בדרך כלל צרכנים פסיביים. הסדר מאתגר כל משפחה לספר את גרסתה שלה לסיפור הגדול ביותר שסופר אי פעם, כאשר כל אחד מעורב בצורה פעילה. לאורך השנים התפתח תסריט שמכונה ההגדה. אין ליל הסדר דומה במשפחות שונות. כל עורך סדר הוא במאי שתפקידו להקסים את הקהל. לאורך השנים ראיתי עורכי סדר מכל הסוגים, מן המסורתיים מאוד ועד ליצירתיים מאוד. רובם מנהלים סדר סטנדרטי, אולם חלק הגיעו ממש לדרגה של במאים על תקן תסריטאים. אחדים מהם ניתן להשוות לאלפרד היצ'קוק בשאיפה למיסתורין, הפתעות ופרטים קונקרטיים הכובשים את הדמיון. אחדים כמו

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

50 הדרך היהודית

ססיל ב'דה מיל – פופולריים, סוחפים ומלאי שמאלץ וגרנדיוזיות. שמעתי אפילו על לילות סדר בסגנון וודי אלן – מלאי הומור עצמי וסרקזם. (משהו בסגנון של: בואו נודה – יציאת מצרים לא היתה כזאת הצלחה גדולה. תראו למשל כמה אנשים הרטיבו את הרגליים בים סוף, הצטננו והתעטשו במשך כל עשרת הדברות, מה שגרם להם לפספס חצי ממה שאמרו שם) [הפצ'י]! [תרצח] [הפצ'י]! [תנאף]". כל פרט של הסדר מתוכנן כך שיעמיק את תחושת הרווחה והחירות. יהודים שומרי מסורת מסבים באכלם ומזכירים בכך מסורת פרסית עתיקה שאדונים (בני חורין) הסבו על ספות בעוד שמשרתים שירתו אותם. משפחות רבות נוהגות להסב על כריות או כורסאות כדי לתת למשתתפים תחושה של יחס מלכותי. בכמה קהילות ספרדיות בימי הביניים אנשים העשירו את ההמחזה מחדש בכך שהתלבשו כמו למסע – מתניהם חגורים, נעליהם ברגליהם, מטות בידיהם, תרמיליהם על גבם.

מרכז שולחן הסדר הוא קערת הפסח, שעליה מסודרים הסמלים המסורתיים של החג. הקערה כוללת שלוש מצות המשמשות בזמנים שונים לאורך הסעודה. לפי פרשנות עממית, הן מסמלות את שלושת סוגי היהודים: כהנים, לוויים וישראל. אחת מן המשימות של עם השואף לחירות היא לבסס את אחדות החזון והייעוד שלו, כמו גם את האחדות במאבק. עבדים משוסים אלה נגד אלה. אחדים מהם כפופים לגמרי לאדוניהם; אחדים מנסים רק להציל את עצמם; אחרים מנסים לברוח ולהשתחרר. האחדות היהודית הכרחית להשרדות כיום לא פחות משהיתה אז. שלושת הסוגים ביחד מסמלים את אחדות הגורל של העם היהודי.

בין שאר סמלי הסדר מצויה הזרוע, זכר לקרבן הפסח. בשמה, מזכירה הזרוע גם את הזרוע הנטויה שבה גאל האל את בני ישראל. הקערה כוללת גם ביצה, שלוקה ואז צלויה, זכר לקרבן החגיגה, קרבן החג הקבוע בבית המקדש; מרור, המזכיר את מרירות העבדות; וחרוסת שהיא תערובת של אגוזים קצוצים, תפוחים, יין וקינמון, המזכירה בדמיון העממי את הטיט ששימש את בני ישראל בעת שעבדו כבנאים אצל המצרים. במהלך הארוחה נטבל המרור בחרוסת כדי למתן את מר טעמו. בנוסף לכך, ישנם מי מלח כדי לטבול בהם את הירקות וכוס מיוחדת הנשמרת בצד בתור כוס אליהו) והיא שמורה לאליהו הנביא, מבשר פעמי המשיח, כלומר, פעמי הגאולה (הסופית).

הכנת הסדר היא חלק מהציפייה ומתהליך ההתכוונות u1499. כל בני המשפחה מתבקשים לסייע בהכנות) להכין חרוסת, לערוך שולחן, להתאמן בקריאת חלקים מספור ההגדה, לחקור את ההיסטוריה או הגיאוגרפיה של יציאת מצרים וכן הלאה. נהוג להזמין אחרים – עניים, בני משפחה מורחבת, חברים. שיתוף או הושטת יד מעבר לעצמי הוא סימן מהותי של בני חורין.

הסדר משתמש במשחקים, שירים ופעולות מיוחדות כדי לערב את כולם. נוסחים של דו-שיח, תשובות ושאלות וטקסט ופרשנות מסייעים גם הם כדי לשמור על

השתתפות גבוהה. ההורים פותחים בסיפור, אבל השאלות, השירים, החידות והדיונים של הילדים מדגישים כולם את תפקיד המפתח שיש להם בקיום ההוראה המקראית "ולמען תספר באזני בנך ובן בנך... וידעתם כי אני ה' (שמות י, ב.). השתלשלותו של הסיפור מאורגנת על ידי סדר עניינים מסורתי, המונצח תחת הכותרות הבאות:

קדש: הקידוש נאמר אחרי רדת החשיכה. דבר זה מקדש את החג. חגיגות יהודיות וימים קדושים יהודיים מצוינים בדרך כלל על ידי אמירת ברכה ושתיית כוס יין. בני האדם הם איחוד של גוף ונפש. טיפת אלכוהול, כמו גם אוכל טוב, הם חלק מן החגיגה, מכיוון שרווחתו של הגוף יוצרת את ההקשר להתעלותה של הנפש. הקידוש שבפתיחה הוא הראשון מארבע כוסות יין הנשתות בלילה הזה כדי לחגוג את ארבעת סוגי הגאולה שבהם בירך האל את בני ישראל: האל הוציא אותם ממשאם וסבלם, הציל אותם מעבודה קשה, גאל אותם במעשים עצומים ולקח אותם להיות לו לעם. כל אחד מן השלבים הללו הוא חוויה שונה; אחרי הכל, תהליך השחרור דורש מאמץ ותובנות עצמיות חדשות. השלב הראשון ביציאת מצרים כלל את הפסקת העבודה הקשה, אבל ביטולו של השעבוד עשוי להותיר את האנשים ריקים ממשמעות. השלב האחרון הוא הקדשתו של עם ישראל ליעוד חדש – להפוך לעדיו של האל.

לכל כוס צריכה להיות השפעה שונה (ככל ששותים כוסות גדולות יותר, כך סביר יותר שלכל כוס תהיה השפעה גדולה יותר). המסורת מציעה למזוג לכוס רביעית יין לפחות. אם אינכם יכולים לשתות יין, מהלו אותו או שתו מיץ ענבים; אם ממש צריך, אפשר אפילו למהול מיץ ענבים במים.

למרות שבדרך כלל נשים אינן מחויבות לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן לפי המסורת האורתודוקסית, במקרה הזה גם הן נדרשות לשתות ארבע כוסות מכיוון ש"בזכות נשים צדקניות נגאלו ממצרים". במסורות שוויוניות יותר, בוודאי ראוי שנשים תשתתפנה בקיום מצוה זו.

ורחץ: נוטלים ידיים; מוזגים כוס מים מעל כל יד שלוש פעמים. טקס זה מסמל את סילוק הטומאה, השגרה של פעילויות קודמות. על הרחצה הראשונה הזאת בליל הפסח לא נאמרת שום ברכה. יש המסבירים שמטרת הרחצה הנוספת לגרום לילדים לשאול שאלות. במילים אחרות, חלק מן ההתנהגויות בלילה הזה צריכות להיות משונות כדי לעורר את המודעות לכך שמתרחש משהו בלתי רגיל.

כרפס: טובלים ירקות במי מלח. הברכה הנאמרת לפני האכילה, "בורא פרי האדמה", חלה גם על המרור, שנאכל מאוחר יותר. יש אומרים שהטבילה במלח מסמלת את דמעותיהם של היהודים במצרים. אחרים מסבירים שהטבילה היא פשוט עוד דרך לעורר את סקרנותם של הילדים.

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

52 הדרך היהודית

יחץ: מגלים את שלוש המצות ושוברים את האמצעית מביניהן. עניים שאינם יכולים להרשות לעצמם כיכרות לחם שלמות אוכלים לעתים קרובות כיכרות שבורות, כך ששבירת המצה מבטאת את הרעיון של מצה כלחם עוני. המצה השלמה, המשמשת לברכה על המצה, מסמלת אם כך את לחם החירות. בחלק המוקדם של ליל הסדר המשתתפים חיים מחדש את השעבוד. הטבילה במי מלח והמצה השבורה מספרות על הדמעות והעוני.

החלק הגדול יותר של המצה השבורה מוצפן כדי לשמש כאפיקומן – עוד טקס שמטרתו לערב את הילדים – בעוד שהחלק הקטן יותר משמש לטקס אכילת המצה מאוחר יותר בסדר. נהוג שהילדים מחפשים את מחצית המצה המוצפנת, גונבים אותה ומחזיקים בה בתמורה לכופר בסוף הארוחה. מגיד: הסיפור הפורמלי של גאולת בני ישראל ממצרים מתחיל עכשיו. הסיפור

מורחב באמצעות דמיונם ולמדנותם של הנוכחים; משמעותו של האירוע אז ועכשיו זוכה לדרמטיזציה. המצוה לספר ביציאת מצרים נחשבת כמקוימת באמת רק כאשר הסיפור מועבר מהורה לילד באופן שהוא בעל משמעות, כך שהוא מתמלא חיים עבור שניהם.

מכיוון שמעורבותם של הילדים הכרחית ללמידה, הסיפור נפתח בארבע קושיות, שנשאלות בדרך כלל על ידי צעיר הנוכחים. סקרנותו של הילד התעוררה. למעשה, השאלה היא: למה אתם מתנהגים כל כך מוזר הלילה? למה בעצם מתנהגים היהודים אחרת? התשובה המתגלה היא: משהו יוצא מן הכלל התרחש. חייהם של בני העם היהודי ושל בני העולם כולו לעולם לא ישובו להיות כשהיו. יציאת מצרים היא השמעת התקווה לנצח נצחים.

בעוד הסיפור הולך ונפרש, העבר הופך להווה, כך שזקנים וצעירים כאחד חיים אותו מחדש ביחד ומתאחדים בחוויה זו. הדת היהודית גדלה מתוך זיכרון משותף. אם סבים וסבתות או אנשים מבוגרים אחרים נוכחים בסדר, הם מספרים על עברם, על הסבל שחוו ועל הגאולה שלהם.

המשנה, הרובד הראשון של חומר תלמודי, קובעת שהחוויה המרכזית של הסדר שאליה התכוונו הרבנים שחיברו את ההגדה היתה לתפוס מחדש את הניגוד בין ההשפלה של בני ישראל בתחילה לבין כבודם בסופו של דבר*. כך הסיפור מצטט בהתחלה את התיאור המקראי של סבלם של בני ישראל ואף מרחיב בו. מסופרים הסיפורים קורעי הלב של השעבוד ושל הטבעת התינוקות היהודיים. עם הזמן, עובר הסיפור לעשרת המכות ולחיסול העוצמה המצרית.

בתלמוד ישנו ויכוח בין שני עמיתים, רב ושמואל: מהו המהפך המהותי שיש לעבור במהלך חוויית הסדר? שמואל טוען כי המהות היא פוליטית – על המשתתפים לחוות את המעבר מעבדות לחירות. רב טוען שהחוויה המרכזית היא תמורה רוחנית *תלמוד בבלי, פסחים, פרק י', משניות ד' והלאה.

53

לחיות את הניגוד בין העבודה הזרה שעבדו אבותינו לבין השחרור הדתי של יציאת מצרים ומעמד הר סיני. שתי הפרשנויות הללו משלימות בעצם זו את זו. לפי השקפתה של היהדות, העבדות מקבלת את הלגיטימיות שלה מעבודה זרה, ואילו הדמוקרטיה מבוססת בסופו של דבר על הכבוד שנתן האל לכל בן אדם. האל שברא ואוהב אותנו נותן לנו חירות בתור זכות ומונע סמכות מוחלטת מכל הממשלות או המערכות האנושיות. טוטליטריות או פולחן מוחלט של כל מערכת אנושית הם העבודה הזרה של ימינו. אבסולוטיזם כזה – ויהא זה קומוניזם, פשיזם, או אפילו סופר-פטריוטיזם

– מתמקד נגד היהודים, מכיוון שהוא חש שהעדות היהודית סותרת את הטענות המוחלטות הללו. כך, העבודה הזרה והשעבוד הטוטליטרי דומים זה לזה – הם רואים כמוחלט את מה שהוא בעצם יחסי. יציאת מצרים קוראת תיגר על שניהם.

הניגוד בין זמננו שבין השעבוד והרצח ההמוני של השואה לבין הגאולה של מדינת ישראל שנולדה מחדש צריך גם הוא להיכלל בסיפור. יציאת מצרים היא אירוע בעבר וגם בעתיד. בדור הזה היא התרחשה מחדש במובן המילולי ממש. אין זה מקרה ששמה של הספינה המפורסמת ביותר שהביאה לישראל ניצולי מחנות ריכוז היה אקסודוס' יציאת אירופה תש"ז.

בהתאם לאופיה הדינמי של המסורת היהודית, התווספו בדורות האחרונים תפילות לזכר קדושי יהודי אירופה ולשלום מדינת ישראל (ראו נספח ב). מטרת הסיפור היא להגיע לרמת מעורבות שבה על כל אדם לראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא ממצרים. יש לשים לב לכמה מן הדרכים המתוחכמות והמשתעשעות שבהן חז"ל הרחיבו את הציווי: עם הזכרת כל אחת מעשר המכות שופכים טיפות יין כדי להביע את הרעיון ששמחתנו פחותה בשל סבלם של האדונים לשעבר. כדי להפוך את האירוע דרמטי יותר באמצעות הגזמה, הכפילו חז"ל את מספר המכות. הם גם הוסיפו שירי הלל כמו' דיינו 'כדי לערב את כל היושבים מסביב לשולחן.

ההרחבה ארוכה מספיק כדי להיות מלאת חיים, אך לא ארוכה מדי משום שכולם רעבים. במהלך החלק הזה שותים את כוס היין השנייה. רחצה: שוב נוטלים ידיים בטקסיות. הפעם מברכים על נטילת הידיים, משום שהארוחה עומדת להתחיל. בתנועה הנפשית מן הסיפור אל האכילה נוטלים את הידיים כדי לשבור את שגרת הסיפור ולעורר את המודעות לסעודה החגיגית. זהו גם המעבר מן הקרם הקשה של העבדות לסעודה העשירה והמגוונת של בני ובנות חורין. כך מחזקים הסעודה והתענוג הביולוגי את חוויית השחרור הפסיכולוגית. מוציא מצה: מרמים את שתי המצות השלמות ואת החלק שנותר מן המצה האמצעית, ומברכים "מוציא לחם מן הארץ". מניחים את המצה התחתונה ומברכים "על אכילת מצה". על פי המסורת, כל אחד מן המשתתפים אוכל לפחות כחצי של מצה רגילה במהלך ליל הסדר, כדי לקבל טעם ממשי של לחם העוני.

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

54 הדרך היהודית

בהרבה בתים יהודיים התבסס מנהג חדש: מצה נוספת מונחת בצד כדי לסמל את לחם העוני של יהודים, בכל מקום שהם מדוכאים, כמו שהיו בשעתם ברוסיה הסובייטית, סוריה או אתיופיה. בשלב זה גם אומרים תפילה לגאולתם. המסר ברור: החירות איננה ניתנת לחלוקה. כל עוד ישנם אנשים תחת דיכוי, החירות שלי עצמי פחותה. ניתן לקרוא כאן גם קטעים מתאימים מתוך מכתבים או הצהרות של יהודים שסבלו תחת רודנים.

מרור: המרור נטבל בחרוסת ונאכל תוך כדי הסבה. מברכים "על אכילת מרור" ואז אוכלים כ-30 גרם חזרת (בהצלחה!) או עלה גדול של חסה. המרור מתפקד כחזרה על התמה הקודמת של שעבוד. המסורת רוצה להעלות – שוב, במצב של חירות – את טעמה המר והנורא של העבדות, משום שתמיד ישנה סכנה אמיתית שאלה שהגיעו לחירות יפנו את גבם לאלה שעדיין משועבדים. המרור והמצה מזכירים למשתתפים שלמרות שמשפחתם חיה אולי ברווחה, אל להם לשכוח שרבים אחרים – יהודים ולא יהודים כאחד – חיים עדיין במצוקה. כורך: מהחלקים של המצה התחתונה מכינים כריך של מצה עם מרור וחרוסת, ואוכלים אותו בהסבה. דבר זה הוא המחזה מחדש של האופן שבו הלל, רב חשוב במאה הראשונה לספירה, אכל את קרבן הפסח. גיבורנו הלל הכין כריך עם מצה ומרור כדי לקיים את הציווי המקראי לגבי קרבן הפסח, "על מצות ומרורים יאכלוהו" (שמות יב, ח).

שולחן עורך: אוכלים סעודה חגיגית. בקהילות היהודיות התפתח לאורך מאות השנים מגוון רחב של מאכלים מיוחדים לליל הסדר. מה שחשוב לזכור הוא שכשבני האדם בני חורין, הם יכולים לבחור מה לאכול. כתוצאה מכך, תפריט ארוחת הסדר משתנה בכל רחבי העולם והוא מהווה מדריך קולינרי להיסטוריה היהודית. צפון: הכוונה לדבר מוחבא; כזכור, חצי מן המצה האמצעית הוחבא בראשית הסדר ונגנב על ידי הילדים. עכשיו הזמן לשלם את כופר האפיקומן, מכיוון שהסדר איננו יכול להמשיך בלי המצה הזאת. זהו הרגע לו חיכו הילדים. האפיקומן הוא קלף המיקוח שלהם להשיג כל מה שלבם חפץ. משחק האפיקומן משמש כדי לשמור על התעניינותם של הילדים, מכיוון שהם מצפים ל'מכירת' האפיקומן. פרשנים רבים מאמינים שהאפיקומן נשמר לסוף הארוחה כדי שטעמה של המצה יהיה האחרון בחגיגה. פרשנות מרשימה של הרב הרולד שולוייס מציעה שהאפיקומן הוא המצה של הגאולה העתידית (המשיחית). המצה שבורה משום שהעולם עדיין לא נגאל; המצה נאכלת בסוף הסדר משום שתקוותנו עודנה שלמה.

ברך: מברכים את ברכת המזון ואחריה שותים את כוס היין השלישית. ממלאים את הכוס הרביעית, למרות שעוד לא שותים אותה; ממלאים גם את כוס אליהו. בימי הביניים, בשצף של כאב ותסכול, הכניסה כאן המסורת היהודית דברי קללה נגד אלה שמשמידים את העם היהודי. כפי שתואם את אופייה הדיאלקטי של היהדות,

הקינה על הדיכוי נקשרת לכוס הגאולה הסופית. המציאות העירומה נתקלת בכמיהה המלאה והאינטנסיבית ביותר לעולם שהוא חופשי מכל עינוי. בתקופה האחרונה פיתח המרכז היהודי-אמריקני ללימוד ולמנהיגות 'כלל', טקס זיכרון לשואה שיש להכניס להגדה בשלב הזה. ביום הזה ממש, פתחו הנאצים בהשמדה הסופית של גטו ורשה; בלילה הזה ממש, פתחו היהודים במרד המדהים שלהם. את מסר הגאולה אי-אפשר להמחזיז היום מחדש כאילו מעולם לא היתה שואה. אזכור השואה בליל הסדר אמנם פוגם באווירת השמחה, אבל בה בעת, הניגוד מעניק עומק עצום נוסף להצהרה של יציאת מצרים בעבר ובעתיד. בדורנו, העדות לגאולה ולכבוד האנושי איננה אגבית וגם איננה מבוססת על אשליות כלשהן לגבי הסכנה שבעדות כזאת או על איזו המעטה בערך כוחו של הרוע. דבר זה הופך את העדות להרואית ומוערכת על אחת כמה וכמה.

טקס הזיכרון שואף לתפוס את התמות האלה. מעבר לארבעת הבנים, שהמחויבות השונה שלהם ליהדות מעסיקה כל כך את ההגדה – משום שהעתידי תלוי בכך שהדור הבא יענה לקריאה להמשיך את השליחות של עם ישראל – הטקס הקרוי 'הבן החמישי' מעלה את זכרם של למעלה ממיליון ילדים שלא שרדו לשאול שאלות. הטקס מצהיר שדממה היא התשובה היחידה לשאלה: מדוע? אבל התקווה שלא אבדה בגטאות ובמחנות, זו המובעת בשירים כמו 'אני מאמין' (אני מאמין בביאת המשיח, ואף על פי שיתמהמה, עם כל זה אחכה לו) 'ושיר הפרטיזנים' (אל נא תאמר הנה דרכי האחרונה) 'מוצרת U1490 גם היא. בפעולה טקסית מסיימת, מוזג כל אחד ממשנתפי הסדר מעט יין לתוך כוסו של אליהו כדי להביע את מחויבותו האישית להביא את המשיח ולפעול לקראת ניצחונם הסופי של החיים.

הלל: הסתיימו השירים ותפילות השבח. חלק זה מהווה התפרצות של הכרת תודה, כשיהודים מתענגים על שלב החירות. לאחר ה'הלל' שותים את כוס היין הרביעית.

הכוס החמישית: בתלמוד (פסחים ק"ח) נאמר שרבי טרפון נהג לשתות כוס חמישית של יין בליל הפסח. ארבע הכוסות הראשונות מסמלות ארבעה מחמשת שלבי הגאולה שהובטחו בשמות ו, ו-ז. רבי טרפון שתה כוס חמישית כדי להזכיר את השלב החמישי של הגאולה: "והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אותה לאברהם ליצחק וליעקב, ונתתי אתה לכם מורשה, אני ה' (שמות ו, ח). הרב מנחם מ'כשר, בהגדת פסח ארצישראלית, מציע לכל היהודים לאמץ את הכוס החמישית: "והנה בזמננו אנו, שזכינו לראות חסדי השם יתברך וישועתו עלינו בהקמת מדינת ישראל, שהיא אתחלתא דגאולה וישועה מגלות אדום וקיום הבטחת 'והבאתי אתכם אל הארץ... טוב ויפה לקיים מצוה מן המובחר בשתיית כוס חמישי... ולהודות לה 'על הנסים והנפלאות והתשועות שעשה לנו בימינו*."

* הרב מנחם מ'כשר, *הגדת פסח ארצישראלית* (ניו יורק: מכון תורה שלמה, תשי"ז, עמ' 334)

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

56 הדרך היהודית

המסורת היהודית איננה סטטית. הוספת הכוס החמישית היא עדות לכך שהולדתה מחדש של מדינת ישראל היא התגלות וגאולה בזמננו אנו. הכוס החמישית היא גם הצהרה של תקווה ואמון בכך שזוהי גאולה נצחית שלא תושמד עוד. האושר והאמונה שלנו ביציאת מצרים מועצמים משום שהיא התרחשה שוב בדורנו אנו. כמובן, כל היין שנשתה עד כה עשוי להספיק, אולם האושר ראוי לציון, ומי שמשוגל – טוב שירים כוסית לכבודו.

נרצה: בזאת הסתיימה ההגדה. המשפחה נושאת תפילה שהסדר הזה התקבל ושציון תיבנה במלואה בקרוב. סיפור יציאת מצרים הורחב עתה ונקשר לאירועי גאולה אחרים. בזמנים קדומים היו הרבנים נשאים ערים כל הלילה לספר ביציאת מצרים. כאן שרים שירי פסח כמו 'חד גדיא'.

הסדר כולו הוא חוויה שבה התבניות החברתיות והמבניות הרגילות מוקפאות או נשברות. פערי הדורות נעלמים כאשר בני ישראל בני זמננו יוצאים לחירות ביחד עם אלה שהונהגו על ידי משה, אהרון ומרים. בני ישראל מתהווים מחדש בתור קהילה, התאחדות ללא הבדלים, שבה אין שלטון למעמד או לכוח. כולם מאוחדים בגאולה משותפת.

באופן נסי, כל זה קורה בתוך ההקשר המשפחתי, עם אכילה, שתייה ושירה, הפעילויות האנושיות הטבעיות ביותר u1492. האמונה היהודית משלבת באופן ייחודי בין ההצהרה אודות הצורך בשינוי המהותי והמהפכני ביותר בהיסטוריה, לבין הטענה שהמהפך הזה יושג באמצעות פעילות אנושית בקנה מידה אנושי. לא על ידי התגברות על הרגשות הנורמליים של משפחה, לא על ידי בניית מבני על פרעוניים – או סטליניסטים – והעלאת המוני קרבנות אדם, אלא על ידי יצירת קהילה והרחבתה כלפי חוץ, על ידי הזכרת שחרורה של המשפחה ושיתופה עם כל בני האדם, יושג ניצחונה הסופי של האנושות. בליל הפסח היהודים חווים את הניצחון הזה – לא כתקווה אלא כאירוע.

דרכה של החירות

עונת החירות: בעוד ששיאו הטקסי של הפסח מושג בליל יציאת מצרים, ממשיך שאר החג את הדימויים של הצעידה אל החירות. בסדרי התפילה שהתפתחו בתקופה הבת-מקראית, נקרא החג זמן חירותנו. לא עושים מלאכה ביום הראשון וביום האחרון (בגולה, ביומיים הראשונים וביומיים האחרונים). בזמנים קדומים גם לא עשו שום מלאכת חולין בימי חול המועד שבאמצע, אבל המציאות הכלכלית של ימינו הפכה בדרך כלל את הימים האלה לימי עבודה, אם גם חצי-חגים.

בימי חול המועד נושאים את תפילת ה'הלל':
ה'הלל' מורכב מפרקי תהלים קיג-קיח, המהווים שירי הלל לגאולה ונאמרים בכל יום מימי החג. תהלים קיד מעלה בצורה הטובה ביותר את ההתעלות של יציאת מצרים:

57

בצאת ישראל ממצרים
בית יעקב מעם לועז
היתה יהודה לקדשו
ישראל ממשלותיו
הים ראה – וינוס
הירדן יסוב לאחור
ההרים רקדו כאילים,
גבעות כבני צאן.
מה לך, הים, כי תנוס?
הירדן, תיסוב לאחור?
ההרים, תרקדו כאילים,
גבעות כבני צאן?
מלפני אדון חולי, ארץ,
מלפני אלוה יעקב,
ההפכי הצור אגם מים,
חלמיש למעינו מים.

ביום הראשון של החג (בגולה: בשני הימים הראשונים) אומרים את ה'הלל' השלם (המורכב משישה פרקי תהלים) במלואו. לאחר מכן משמיטים חלקים ממנו, כדי לציין את האבל על המצרים שטבעו בים סוף. המצרים היו אדונים אכזריים, אולם הצבא הרודף שלהם היה מורכב מבניהם של אמהות ואבות מצריים. דורות מאוחרים יותר של יהודים חשו אמפתיה לכאב השכול ההורי שלהם. מותו של כל אדם הוא מצער.

תפילה מיוחדת, המכונה 'יעלה ויבוא' על שם המילים הפותחות אותה, נאמרת

בתפילת העמידה בשחרית, במנחה ובערבית, כמו גם בכרכות המזון לאורך החג כולו. אותה תפילה, עם התאמות לכל אחד מן החגים, נאמרת גם בשבועות, סוכות, ראש השנה, יום כיפור וראש חודש. תפילה זו מוסיפה לחיים נופך חגיגי כמה פעמים ביום. בתפילה זו מבקשים המתפללים שהאל יזכור במיוחד את כל ישראל וינצל את ההזדמנות לברך ולהושיע u1488 את העם.

חציית ים סוף: התורה מספרת שפרעה התחרט על כך ששחרר את היהודים ויצא בראש צבא לשבות מחדש את עבדיו. תקועים על גדת ים סוף, נחרדו בני ישראל מאוד; אולם אז, בהנהגתו של משה, הם חצו את הים. הצבא המצרי, שרדף אחריהם, יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

58 הדרך היהודית

טבע ביים) מיקומו של ים סוף המקראי מזוהה עם מה שאנו מכנים היום ים סוף, אולם הזיהוי הזה איננו ודאי.)

לפי המסורת, ההצלה הנסית ביים סוף אירעה ביום השביעי ליציאת מצרים. משום כך, מגוללת קריאת התורה ביום השביעי של פסח את סיפור קריעת ים סוף. שירת הים, שירת הגאולה מיים סוף, נאמרת בתרועת ניצחון בפני קהל עומד, אשר חי את האירוע מחדש.

בהמשך למודל ההמחזה מחדש, יצרה המסורת החסידית במאה התשע-עשרה טקס של' חציית הים. 'מים נמזגים על הרצפה, והמשפחה או הקבוצה רוקדת וחוצה אותם, כשהיא שרה שירי גאולה ואושר) אלו שאוהבים שטיחים מקיר לקיר יעדיפו אולי למלא מיים בתוך דלי ולקפוץ מעליו. (בקהילות חסידיות מסוימות הגברים רוקדים, ובעברם מותזים מיים על נעליהם כדי לסמל את תנועת הגלים ואת קרקעיתו הרטובה של הים כשבני ישראל צעדו דרכו לחוף מבטחים. הצעידה לעבר הר סיני, ספירת העומר: קציר האביב מתחיל בתקופת הפסח. בימי המקרא היו מובאים עומרים של התבואה החדשה לירושלים, ושם היו מכינים ואוכלים אותם כהכרת טובה לשפע האלוהי. העומר (מידת תבואה) הובא בכל יום ונספר במשך ארבעים ותשעה ימים, עד לחג השבועות. הטקס הזה מצוין עד היום באמצעות ספירת העומר, ברכה וספירה בכל ערב למשך שבועה שבועות שלמים, החל מן הלילה השני של פסח.

התורה שבעל פה זיהתה את חג השבועות כחג ההתגלות, יום השנה למתן התורה בהר סיני. מכיוון שכך, כל יום שחולף מליל יציאת מצרים נחווה כמסע של יום אחד לעבר הר סיני. הר סיני היה המטרה והמושא של יציאת מצרים. ספירת הימים הופכת להיות הגשר מן השחרור החברתי שהתרחש בפסח אל חוקת החירות שהתקבלה ואושרה בהר סיני. באמצעות המעשה של ספירת העומר, יהודים שומרי מסורת מרגישים כי מטרתה של החירות (פסח) היא לחיות את החיים הקדושים והמשטר המוסרי של התורה.

הפרדיגמה של יציאת מצרים

התורה שמה דגש רב על העובדה שפסח חל באביב. בימי המקרא החדש שבו חל החג נקרא חודש האביב. במהלך הגלות הראשונה בבבל קיבלו החודשים שמות בבליים. החודש של פסח קיבל את השם ניסן. למרות שהשם השתנה, בני ישראל קיימו את התעקשותה של התורה על הקשר בין האביב לבין הפסח. חוקרים ביקורתיים מאמינים שהתאריך קושר חגי אביב (חג המצות u1502 ממקורות חקלאיים וקרובן הפסח ממסורות של רועים) שנספגו לתוך חג הפסח. לפי ההשקפה הזאת, המרכיבים הטקסיים הקדומים יותר שולבו ופורשו מחדש כתזכורות היסטוריות לגאולה. חוקרים

59

מסורתיים רבים התנגדו לכל ניסיון להציב את התורה בתוך הקשר תרבותי. אחרים, כמו הרמב"ם, לא ראו שום התנגדות דתית לכך שההתגלות בסיני תמיר מרכיבים מוקדמים יותר לתוך התבנית התיאולוגית/היסטורית של התורה כל עוד שאלוהיותה נשמרת.

התורה מדגישה הן את הפנים החקלאיים של הפסח והן את הפנים ההיסטוריים

שלו. ישנה מערכת יחסים חזקה אך סמויה בין הטבע לבין ההיסטוריה בהוראותיו של התנ"ך. האדם הוא איחוד של גוף ונפש. מצבים גופניים משפיעים על השכל ממש כפי שרגשות עזים – קנאה, זעם, תשוקה – משסעים את הגוף. בגלל שהרוחני והביולוגי קשורים הדוקות זה בזה, שינויים במימד אחד מתרגמים לשינויים בזה השני. הגמול על צדיקות הוא חיים ארוכים; חיים בהרמוניה עם הברכה האלוהית מביאים לרווחה ופריון. רוע מוסרי מזהם את הארץ; אכזריות כלפי אנשים אחרים מרחיקה את השכינה. ההתפתחות הרוחנית המלאה ביותר מתקיימת כשבני אדם מרגישים בטוחים ומושרשים בארץ. בימי המשיח, כשבני האדם ידעו 'את האל, הם ישכנו תחת גפניהם ותאניהם בשלום ובהרמוניה.

כך, בתנ"ך, תופעות אנושיות וטבעיות נקראות בשתי רמות בו זמנית. מן הבחינה הזאת, כתבי הקודש היהודיים שייכים לעולם הזה. הטבע הוא דבר ממשי; העולם של התופעות הביולוגיות איננו אשליה. ועם זאת, בעוד שהתופעות האלה הן ממשיות, הן גם משקפות את התחום האלוהי, שהוא טרנסצנדנטי לטבע. בני ישראל הם בו זמנית משפחה אנושית בעלת אינטרסים, מריבות בין אחים ודאגות יומיומיות וגם עדים לנוכחותו של האל בעולם. ארץ ישראל היא בה בעת ארץ זבת חלב ודבש, ארץ הרים ובקעות, שלמטר השמים שותים בה מים, וגם הארץ שעיני ה' בה מראשית שנה ועד אחרית שנה.

השפה והסמליות המקראית מצביעות על האביב כעונה המתאימה לגאולה. לידתה מחדש של האדמה אחרי החורף היא הדרך שבה הטבע מראה שהחיים מנצחים את המוות; האביב הוא האנלוגיה שהטבע מציע לגאולה. פריחת החיים, השוכרים את אחיזת המוות של החורף, מעניקה אמינות לכמיהה האנושית לגאולה. קריאה נכונה של עונת האביב תשמע את המסר של יציאה לחופשי ושל חיים שנוגדים מחדש ברמה הביולוגית, בו זמנית עם מסר של יציאת מצרים, של הטוב הגובר על הרע, של האהבה המנצחת את המוות, של חירות וגאולה. התנ"ך חוזה עולם שבו מצבים מוסריים ופיזיים מתאחדים, שבו הטבע וההיסטוריה u1489, בהרמוניה, מאשרים את ניצחון החיים. הפרדיגמה של יציאת מצרים רומזת שתוצאת ההיסטוריה תהיה אביב נצחי. כשקוראים אותו בהרמוניטיקה היסטורית/תיאולוגית, האביב הוא יציאת מצרים.

כל הסמלים הגדולים מהדהדים ברמות רבות של משמעות. המסורת הקבלית המאוחרת יותר, כולל גוונים מסוימים של החסידות, פיתחה פרשנות מיסטית לגמרי

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

60הדרך היהודית

של היהדות וכל סמליה. המיסטיקנים העבירו את יציאת מצרים ממסע היסטורי למסע רוחני, פרטי באופן עמוק. פסח/יציאת מצרים סימל את המאבק של הרוח/הנשמה להשתחרר משעבוד החומר/הגוף. מצרים היא מאותו שורש כמו מיצרים; אלה הם מיצרים רוחניים שעל הנשמה לנווט סביבם כדי שלא לעלות על שרטון במסעה לארץ המובטחת של הגאולה הרוחנית.

עבור המיסטיקנים, כל המעשים והמחוות של פסח רוחניים ואישיים באופן עמוק. כוונות רוחניות מתאימות יכלו להבטיח שכל מצוה תמלא את תפקידה הראוי בהזנת הכוחות הקוסמיים ובאיחוד העולמות העליונים עם התחתונים. ההתרכזות הקיצונית בסילוק החמץ היתה לא פחות מאשר טיהור רוחני של היקום. הכנה נכונה של המצות מרגע קציר החיטים ועד לאפייה הסופית קירבה את התיקון הקוסמי של העולם. בידיהם של המיסטיקנים, החוויה ההיסטורית של העם היהודי הפכה להיות משל לחיפוש הרוחני האינסופי של הנשמה אחר הגאולה.

יהודים מודרנים רבים רואים את הנצרות כרוחנית מדי ולא שייכת לעולם הזה וטוענים שרוחניות כזאת זרה ליהדות. אבל השקפה כזאת מפשטת את היהדות ומנפה ממנה את ההדהוד של מודל יציאת מצרים. הפרדיגמה של יצירת מצרים ניתנת לפרשנות בכל רמה – היסטורית, חומרית ורוחנית. נטייה כלפי כל אחד מן הכיוונים האלה קיימת בתוך אסכולות שונות של מחשבה ודת יהודית, וכל אחת מן הגישות

האלה צצה מחדש שוב ושוב לכל אורך ההיסטוריה היהודית. כאשר שתי אסכולות נוקטות עמדות מקוטבות בתוך היהדות ודוחפות אותה לקיצוניות, הן מוצאות את עצמן בסופו של דבר במרחק גדול מאוד מן המקום המשותף הראשוני. נראה אולי שהן זרות זו לזו, אולם הסתכלות מדוקדקת יותר מראה שכל אחת מהן היא גלגול של מודל משותף ומקובל.

ההפיכה המיסטית של פסח לרוחני בתוך המסורת היהודית דומה למדי מבחינה מתודולוגית לפרשנות הרוחנית החדשה של סמלי פסח ויציאת מצרים, שבסופו של דבר הגדירו את הנצרות כדת נפרדת. כמובן שהנוצרים התנערו מן הבסיס הפיזי של החגים ומצוותיהם, בעוד שהמיסטיקנים היהודים קיימו את אחדות הגוף והנפש בעודם מוסיפים 1500 למצוות רובד של משמעות רוחנית.

במאה הראשונה לספירה היה קל יחסית לנוצרים המוקדמים, שפעלו מחוץ להקשר היהודי, לפרש מחדש את יציאת מצרים ואת פסח כפרדיגמה רוחנית. כשחסידיו של ישו נאלצו להתמודד אחרי מותו עם העולם הפוליטי/טבעי שכמעט לא השתנה, הם הגיעו למסקנה שמלכות שדי איננה בעולם הזה. ישו עצמו קיים את הפסח. הסעודה האחרונה היתה כנראה סדר. טבעי היה שחסידיו ינצלו את המודלים היהודיים הללו, אבל יתנו להם משמעות חדשה לאור חייו ומותו של ישו. פסח פורש מחדש כעונה של יציאה רוחנית לחירות. בפרשנות החדשה של הגאולה, משמעותה של יציאת מצרים היתה שחרור בני האדם משעבוד החטא באמצעות אהבה ומחילה.

61

כשהוא מיוצג שוב כחג הפסחא, חג הפסח חגג את ניצחון החיים; השיבה לחיים שברה את כבלי המוות.

הפרשנות הנוצרית ניתנת להפקה באופן הרמנויטי מן המודל של פסח ושל יציאת מצרים על ידי אלה שחווים את ישו בתור המשיח, כפי שחוו אותו הנוצרים המוקדמים. רובה המוחלט של היהדות לא קיבל את החוויה הזאת משום שהאל לא התכוון שיקבלו אותה. היהודים נקראו ונקראים עדיין לקיים את דרכם, שהיא דרך הברית. ההכחשה הנוצרית של הפרשנות הבריתית המתמשכת של היהודים היתה סיפוח לא לגיטימי של תפקיד העם הנבחר. היה זה אימפריאליסטי לטעון לבעלות בלעדית על אותם סמלים ממש שהתגלו ונחיו בקהילה היהודית. טענה כזאת הכחישה את ההיגיון הפשוט שהפירוש היהודי היה קרוב יותר למקורות מאשר הפרשנות הנוצרית. הנצרות טענה שהיא יודעת את כוונתו של האל באופן ממצה, כך שלא היה מקום לשום פירוש אחר. היא גם המעיטה בהערכת יכולותיו של האל בהנחה שאם האל קורא לנוצרים, אזי לא נותרו היגיון או אסטרטגיה להשתמש בעם ובאמונה המקוריים של ישראל בשום דרך כדי להשיג את המטרות האלוהיות.

המסורת הנוצרית העיקרית גם גינתה את היהדות כדת גופנית, ורמזה שברת היהודית מוגבל מושג הגאולה לשלב הפוליטי-כלכלי במקום לעבור לשלב הרוחני. לפי הטיעון הזה, הקריאה של כתבי הקודש היהודיים לצדק פחותה מן הקריאה של הברית החדשה לאהבה. חז"ל הציגו פרשנויות רוחניות במידה דומה של יציאת מצרים, האביב והגאולה. עם זאת, במרבית המקרים, היהדות הרבנית קיימה בעקביות את חוסר הנפרדות של הגאולה הביולוגית והרוחנית. הרבנים הדגישו את הקשר ההדדי בין ניצחון החיים ההיסטורי והטבעי.

התיאולוגיה של חז"ל מובעת בפרקטיקות ההלכתיות שלהם, כמו למשל באופן שבו בחרו את הקריאות בתורה. לשבת של פסח הם בחרו פרשייה הכוללת התיחסויות לשלושת הרגלים, אבל עוסקת בעיקר במחילה האלוהית בהקשר של ההיסטוריה ושל חוסר השלמות האנושית. קריאת התורה עוסקת במסתורין של הטבע האלוהי ובהתגלות למשה שהאמת האולטימטיבית לגבי האל היא "ה' אל רחום וחנון, ארך אפים ורב חסד ואמת, נוצר חסד לאלפים, נושא עוון ופשע וחטאה" (*... שמות לד, ו-ז).

בדומה לכך, בחרו חז"ל את יחזקאל לו, החזון הנבואי של תחיית המתים, להפטרה של שבת פסח. כמובן שחז"ל התכוונו למסר כפול. יציאת מצרים של העבר

מצביעה על גאולה עתידית שבה ישובו בני ישראל אל הארץ. דבר זה נותן תקווה לבני ישראל הנמקים בגלות. אבל דימויי תחיית המתים" (הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם, עמי, והבאתי אתכם אל אדמת ישראל) "נבחרו בכוונה כדי להדגיש את הניצחון הסופי של החיים כשיא המוטיבים של האביב והגאולה בחגי יציאת מצרים.

* כאן נקטעת רשימת מידותיו של האל, לפי פרשנות חז"ל.

יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

62הדרך היהודית

חז"ל תיקנו גם את קריאת שיר השירים. לפי המסורת, מגילה זאת נקראת גם אחרי ליל הסדר. שיר השירים מכיל שירת טבע מלאת חיים: "כי הנה הסתו עבר, הגשם חלף הלך לו; הניצנים נראו בארץ; עת הזמיר הגיע." "הספר מלא גם בשירי אהבה". אני חבצלת השרון, שושנת העמקים... כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים" "מה יפו דודיך אחותי כלה, מה טובו דודיך מיין וריח שמנייך מכל בשמים". נהוג לחשוב שבאביב פונות מחשבותיו של בחור צעיר אל האהבה. שוב מתלכדות כאן הביולוגיה והנפש. השרף הגואה בצמחים גורם להתחדשותה של האנרגיה המינית האנושית. חז"ל ראו את הספר הזה כמשל לאהבה בין האל לבין עם ישראל, אותו רומן המוביל ליציאת מצרים ולאהבה בריתית הדדית. האהבה האנושית היא המטפורה המתאימה ביותר למפגש האנושי-אלוהי. האיחוד השיאי בין גבר לאישה הוא החוויה הבסיסית ביותר של האחדות המבססת את הקיום כולו. הפרדיגמה של יציאת מצרים מונעת על ידי אהבה. האהבה האלוהית מחזקת את ערך החיים; האהבה האלוהית מניעה את מנוע הגאולה. אבל האהבה האנושית היא התגובה התואמת של האנושות לכבוד המהותי שבחיים ובחירות. ברוח פרשנותם את הפרדיגמה של יציאת מצרים, הכניסו הרבנים לסדר התפילה של היום הראשון של פסח את תפילת הטל – מקור הלחות שמקיים את התבואות בישראל לאורך החודשים היבשים" (טל ושובע מלא אסמינו, הכעת תחדש ימינו). "כדי להבהיר את כוונותיהם, הכניסו הרבנים את תפילת הטל בברכה השנייה של התפילה המרכזית, תפילת העמידה – וזוהי הברכה על תחיית המתים. תפילת הטל, "שאתה הוא ה'אלוהינו u1502 משיב הרוח ומוריד הטל... לחיים ולא למוות, "...קשורה הדוקות ל"מכלכל חיים בחסד, מחיה מתים ברחמים רבים... ממית ומחיה ומצמיח ישועה, ונאמן אתה להחיות מתים". "פעולתה של לחלוחית הטל, המעניקה חיים לצמחים יבשים, מעניקה אמינות להבטחה של תחיית המתים בעתיד. ההפטרה של החג האחרון הלקוחה מישעיהו פרק יא, סוגרת את מעגל הפרשנות ומפרטת את המימד העתידי של יציאת מצרים. בהתגשמות הסופית הזאת" יוסיף ה'שנית ידו לקנות את שאר עמו אשר ישאר... מארבע כנפות הארץ. "האיסוף הזה יהיה יציאת מצרים חדשה": והחרים ה'את לשון ים מצרים... והדריך בנעלים. והיתה מסילה לשאר עמו אשר ישאר. "ההחייאה הזאת תהיה משיחית": ויצא חוטר מגזע ישי. "היא תהיה קשורה לצדק אוניברסלי" (ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענווי ארץ) "ושלום אוניברסלי – כבר לא האלימות הרגילה של הטבע". ועגל וכפיר ומריא יחדיו... ושעשע יונק על חור פתן... לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ה'כמים לים מכסים". כך תגיע יציאת מצרים לכל האנשים כולם, יציאת מצרים האוניברסלית העתידית שהמקור וגם הערובה שלה הם יציאת מצרים המקורית שאנו חוגגים בפסח.

63

אחרית דבר

מעט לעת סוקרים החוקרים את דעותיהם של היסטוריונים בשאלה מהו האירוע המשפיע ביותר בכל הזמנים. בעשורים האחרונים הופיעה המהפכה התעשייתית לעתים קרובות בראש הרשימה. עבור בעלי האוריינטציה הפוליטית, המהפכה הצרפתית מנצחת פעמים רבות; עבור מרקסיסטים, המהפכה הרוסית. נוצרים מצביעים לעתים קרובות על חייו ומותו של ישו בתור האירוע הבודד החשוב ביותר בהיסטוריה. עבור מוסלמים, ההתגלויות של מוחמד וההיג'רה שלו נושאות סמכות טרנסצנדנטית דומה.

אך כאשר יהודים חוגגים את חג הפסח, הם מציינים את מה שאפשר לטעון שהוא האירוע החשוב ביותר בכל הזמנים – יציאת מצרים. גם אם רק משום שיציאת מצרים גרמה, בעקיפין או שלא בעקיפין, לרבים מן האירועים החשובים שמצטטות קבוצות אחרות, זהו ה-אירוע של ההיסטוריה האנושית. העובדה שהיא אירוע יהודי הנה עדות רהוטה לתפקיד יוצא הדופן שהעם היהודי – שבריר קטן כל כך של המין האנושי – מילא בהיסטוריה האנושית.

יציאת מצרים שינתה מן היסוד את העם היהודי ואת המוסר שלו. עשרת הדברות פותחות במילים "אני ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, מבית עבדים." "שליחתם של אלוהים אחרים פירושה שלא ניתן מעמד מוחלט לשום צורות אחרות של אלוהות או לשום ערך אנושי הדורש מחויבות מוחלטת. לא הכסף ולא הכוח, לא מערכת כלכלית ולא מערכת פוליטית u1488, אין להן הזכות לדרוש נאמנות מוחלטת. כל הדרישות האנושיות הנן יחסיות בנוכחות האל. זהו המפתח לדמוקרטיה.

מוסר של יציאת מצרים פירושו מתן צדק לחלש ולעני. משקולות ומידות הגונות, הלואות ללא ריבית לעניים, השארת חלק מן היבולים בשדה עבור הגר, היתום והאלמנה, ההתייחסות לגר התושב כאזרח ממש – כל אלה הם יישומים של עיקרון יציאת מצרים עבור החיים בעולם הזה. כך, יציאת מצרים, כפי שהיא באה לידי ביטוי בסני, הפכה את העם היהודי ואת המערכת המוסרית הדתית שלו מן היסוד. במידה שבה הנצרות והאסלאם אימצו את יציאת מצרים כליבה שלהם, כמעט חצי מן העולם עוצב באופן עמוק על ידי ההשפעות של אירוע יציאת מצרים.

בזמנים המודרניים, דימוי הגאולה הסתבר כחזק מכל. העלייה ביצרנות ובעושר העלתה את הציפיות לחיים טובים יותר. רעיונות מדעיים ותפיסות של חירות אנושית שהפכו נפוצים מאוד נושאים גם הם את אותו המסר: אל תקבלו את החיסרון או את הסבל כגורל; הבה נשנה את העולם! כל הגורמים הללו מתאחדים בתפיסה החילונית של גאולה. כיום, בני האדם ספוגים כל כך בחזון זכותם לשיפור, שכל ניצוץ מהפכני מצית דליקות ענק. במובן מסוים, הסוציאליזם ההומני הוא גרסה מחולנת של הניצוץ הסופי של יציאת מצרים. העבדים הם הפרולטריון והמשחררת היא החומרנות הדיאלקטית, אבל המודל והמטרה הסופית זהים. ואומנם, דימויים משוחזרים ישירות יהדות כדת של יציאה לחירות: פסח

64הדרך היהודית

של יציאת מצרים ממלאים תפקיד חשוב לא פחות מזה של המרקסיזם בציפיות מהפכניות ברחבי העולם. בדרום אמריקה התיאולוגיה של השחרור נגעה ישירות למאות המיליונים השואפים להתגבר על עוניהם.

סוד ההשפעה של יציאת מצרים הוא בכך שהיא איננה מציגה את עצמה כהיסטוריה עתיקה, אירוע חד פעמי. מפני שהדרך המרכזית לזכור את יציאת מצרים היא על ידי החייאתה מחדש, האירוע מציע את עצמו כחוויה מתמשכת בהיסטוריה האנושית. כשבני חורין חיים מחדש את יציאת מצרים, היא הופכת את הזיכרון לדינמיקה מוסרית. חוויית השעבוד השוברת ומרסקת עבדים איננה הורסת בני חורין. היא מעלה תחושות של גועל ושל נחישות לעזור לאחרים להימלט מן המצב הזה. כשהמשתתפים אוכלים את המרור, הם זוכרים את הסיפור קורע הלב ואת מות הילדים. הם זוכרים גם שהעבדות מתנה אנשים בהדרגה לקבל את השעבוד בתור

המצב הרגיל. בני ישראל נפלו למלכודת הזאת ונגאלו, לא בשל כוחם שלהם. מוסר ההשכל הוא שהעבד זקוק לעזרה כדי להתחיל בתהליך היציאה לחירות. בטקס הסדר המשפחה גם פועלת כמעבירה של זיכרון. העבר איננו נמחק אלא הופך להיות חלק פעיל מחייהם של המשתתפים. הורים מספרים את הסיפור לילדיהם. בה בעת, הילדים אינם רק תלויים. הם שואלים שאלות ומשתתפים בדיון. הם חייבים להפוך מעורבים, משום שמהותי שהם יצטרפו לעבודה הלא גמורה של הגאולה. זו הסיבה שכאשר הציע פרעה לתת ליהודים המבוגרים לצאת ממצרים כדי לעבוד את האל אם ישאירו את הילדים מאחור, דחה משה את ההצעה: "בנערנו ובזקנינו נלך". הסדר של ליל הסדר מתוכנן בכוונה כדי לשמור על תשומת הלב של הילדים, להקסים אותם על ידי ההיסטוריה של עמם כדי שירגישו דחף פנימי לקחת על עצמם את משימת הברית. באמצעות הקסם של ערכים משותפים ושל סיפור משותף, יציאת מצרים איננה אירוע עתיק, חשוב ככל שיהיה; יציאת מצרים היא הגאולה המתרחשת כל הזמן מחדש. היא האירוע מן הזמנים העתיקים שמתרחש הלילה; היא גאולת האנושות בעבר ובעתיד. יציאת מצרים היא המאורע ההיסטורי המשפיע ביותר בכל הזמנים משום שהיא לא התרחשה פעם אחת, אלא מתרחשת מחדש בכל פעם שבני האדם נפתחים ונכנסים מחדש אל האירוע הזה. _____.